

ROMA HUKUKUNDA RÜŞVETİ ENGELLEMeye YÖNELİK DÜZENLEMELER

*Yrd. Doç. Dr. Gökçe TÜRKÖĞLU ÖZDEMİR**

A. ÖZEL HUKUK (IUS PRIVATUM) - KAMU HUKUKU (IUS PUBLICUM) AYRIMI

Kıta Avrupa'sı hukuklarında, hukuku "Özel hukuk- Kamu hukuku" şeklinde bir ayrıma tabi tutmak eğilimi bulunmaktadır. Özel hukuk, en kısa açıklaması ile, eşit konumdaki kişiler arasındaki ilişkileri, hakları ve borçları düzenler. Kamu hukuku ise, kamu otoritesine sahip olan devlet ile kişiler arasındaki ilişkileri düzenler. Burada, ilişkinin tarafları eşit konumda değildir. Bilakis devlet, kişiden daha üstün konumda bulunmaktadır¹. Özel hukuk (*ius*

* Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Özel hukuk-Kamu hukuku ayrımı, 19. yüzyıldan itibaren yeniden önem kazanmıştır. Aslında bu ayrım, Avrupa'da yaygın olan liberal devlet anlayışına da uygunluk taşımaktadır. Ancak, sosyalist devletlerin hukuk sistemlerinde, Özel hukuk- Kamu hukuku şeklinde bir ayrıma rastlamak mümkün değildir. Özel hukuk- Kamu hukuku arasında esas olarak şu farklılıkların bulunduğu söylenebilir: Kamu hukuku toplumun, Özel hukuk ise, bireylerin çıkarlarını korumayı amaçlar. Kamu hukukunu oluşturan kurallar, genellikle emredici hukuk kuralı karakterini taşırlar. Bu yüzden de, taraflarca değiştirilemez, aksi kararlaştırılmaz. Oysa ki, Özel hukukun karakteristik özelliği, irade serbesitesidir. Bu hukuk sisteminde yer alan emredici hukuk kurallarının sayısı, Kamu hukukuna oranla çok daha azdır. Özel hukuk- Kamu hukuku ayrımını ortaya koymaya yönelik çeşitli, teoriler bulunmaktadır. Bunları kısaca şu şekilde ortaya koyabiliriz: Menfaat teorisine göre, kişisel çıkarlara hizmet eden hukuk kuralları Özel hukukun, toplumun çıkarlarını düzenleyen hukuk kuralları ise, Kamu hukukunun kapsamına girer. Egemenlik teorisine göre, bir hukuk kuralı, kamu yararına hizmet ediyor ve devletin bir organına kamu gücü sağlıyorsa, bu kural bir Kamu hukuku kuralıdır. Kamu yararı amacı izleyen ve kişinin tabi olduğu devlet otoritesine emir verme yetkisini tanıyan kurallar, Kamu hukuku kurallarıdır. Taraflar, bu çeşit kurallar üzerinde serbest iradelerine dayanarak değişiklik yapamazlar. İrade serbesitesi teorisine göre ise, kişiler arasındaki hukuki ilişkileri, onların serbest iradelerine göre düzenleyen kurallar, Özel hukuk kurallarıdır. Emredici hukuk kuralı olan kurallar ise, Kamu hukukuna girer. Ancak, Özel hukukta da, emredici hukuk kuralları

privatum)- Kamu hukuku (*ius publicum*)² ayrımı, esas olarak Roma hukukunda ortaya konmakla birlikte, Roma hukukçuları, bu ayrımı günümüzde olduğu kadar sert bir biçimde yapmamışlardır³. Günümüz hukukunda Kamu hukuku kapsamına dahil olan çeşitli durumlar, Roma'da, devletin otoritesine bağlı olarak, Özel hukuk içinde değerlendirilmiştir⁴.

Iust. Inst. 1. 1. 4 “Bu tahsilin iki cephesi vardır: Kamu hukuku ve Özel hukuk. Kamu hukuku, Roma devletinin teşkilatına özgü olanıdır; Özel hukuk ise, kişilerin çıkarına ilişkin olanıdır. Öncelikle Özel hukuktan söz edelim; Bu, tabii hukuk (*ius naturale*), kavimler hukuk (*ius gentium*) ve vatandaşlar hukuku (*ius civile*) kuralları olmak üzere üç kısımdan oluşur”⁵.

D. 1. 1. 1. 2 “Bu konuya ilişkin olarak iki ayrım bulunmaktadır. Kamu hukuku ve Özel hukuk. Kamu hukuku, Roma devletinin yönetimi (*Status Rei*

bulduğundan, bu teorinin dayanakları eleştirilmiştir. Eşitlik teorisine göre, eşit durumda bulunan kişiler arasında işbirliğine dayanan hukuki ilişkileri düzenleyen kurallar, Özel hukuk kuralı, kişi ile devlet otoritesi arasındaki bağımlı ilişkilerini düzenleyen kurallar ise, Kamu hukuku kurallarıdır. O halde, Kamu hukuku kuralları, üstler ile astlar arasındaki ilişkileri, Özel hukuk kuralları ise, eşit durumda bulunan kişiler arasındaki ilişkileri düzenler. **Esener T.**: Hukuk Başlangıcı, Genel Hukuk Bilgisi, Son Anayasa ve Medeni Kanun Değişiklikleri Dikkate Alınarak Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, 4. B., İstanbul, 2001, s. 239 vd.; **Bilge N.**: Hukuk Başlangıcı, Hukukun Temel Kavramları ve Kurumları, Gözden Geçirilmiş 14. B., Ankara, 2000, s. 172 vd.

² Roma hukukunda *ius publicum*, Kamu hukuku yani, devlet tarafından konan kurallar anlamına gelmektedir. Buna karşılık, *ius privatum* ise, kişilerin kendi aralarındaki anlaşmalarından ve işlemlerinden doğan Özel hukuktur. *Ius publicum* kuralları, kişilerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalarla değiştirilemezler. **Umur Z.**: Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar- Umumi Mefhumlar- Hakların Himayesi, İstanbul, 1974, s. 329 (Giriş).

³ **Schulz F.**: The Principles of Roman Law, Oxford, 1967, s. 19 vd.

⁴ Roma hukukunda Özel hukuk (*ius privatum*)- Kamu hukuku (*ius publicum*) ayrımının çıkış noktasını, çıkar ve yarar düşüncesi oluşturmaktadır. Devlet, kamu yararının koruyucu konumunda olması nedeniyle, kişilerin özel çıkarlarını da, güvence altına almalıdır. **Merryman J. H.**: The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Western Europe and Latin America, 2. Ed., Stanford, 1985, s. 98.

⁵ Iust. Inst. 1. 1. 4 “*Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicensum est igitur de iure privato, quod est tripartitum: colectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*”. D. 1. 1. 1. 2 “*Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*”.

Romanus) ile ilgilidir. Özel hukuk ise, Roma vatandaşlarına (*civis Romanus*) uygulanır ve bireylerin çıkarları (*utilitas singularium*) ile ilgilidir. Çünkü, bazı hususlar kamuya yararlı iken, bazıları da özel kişilerin yararınadır. Kamu hukuku, kutsal seromonilere ve rahiplerle, *magistra*'ların görevlerine yönelirken, Özel hukukun daha farklı özellikleri bulunur, çünkü o tabii hukuk, kavimler hukuku ve vatandaşlar hukuku kurallarından oluşur".

Bugünkü anlayışımıza göre, Roma hukukunca yapılmış olan bu ayrımın bazı tartışmalı noktalarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle, Kamu çıkarına yönelik olarak konulmuş olan kurallar, aynı zamanda kişilerin özel çıkarlarını da sağlayabilir. Bunun yanısıra, bir topluluk içindeki kişinin çıkarına olup da, topluluğunun çıkarlarına uymayan kuralların düşünülmesine olanak yoktur. Bu yüzden, Özel hukuk- Kamu hukuku ayrımının yetersiz olduğu ve söz konusu ayırım kesin olmadığından, karmaşık karakter taşıyan hukuk dallarını sınıflandırmada başarılı olamadığı iddia edilmiştir⁶. Ancak bütün bu eleştirilere rağmen, çoğunlukla, Özel hukuk-Kamu hukuku ayrımının, konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak ve işbölümü açısından çok önemli olduğu kabul edilmektedir⁷.

B. ROMA HUKUKUNDA HAKSIZ FİİL (DELICTUM) KAVRAMI

Roma'da çeşitli suçların koğuşturulmasına ilişkin düzenlemeler, Özel hukuk kapsamında yapılmıştır. Bu yüzden de, Roma hukukunda, "özel suçlar

⁶ Sosyalist görüşlü hukukçular, Özel hukukunun amacının kişi yararı olduğu şeklindeki görüşün çıkış noktasının yanlış olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, her türlü hukuk kuralının amacı, sosyal yararı korumaktır. Ayrıca, Özel hukuk ve Kamu hukukunun birbiriyle içiçe geçtiğini düşünen hukukçular da bulunmaktadır. Bazen Kamu hukukunun emredici kurallarının, Özel hukuka, bazen de bunun tam tersi olarak, Özel hukukunun emredici kurallarının, Kamu hukukuna uygulandığı görülmektedir. **Oğuzman M. K.**: Medeni Hukuk Dersleri, Giriş, Kaynaklar, Temel Kavramlar, İstanbul, 1994, s. 2. **Esener**, s. 242. Fransız hukukçu Duguit'ye göre, sosyal olay olan hukuk, Devletin de, kişinin de, dışındadır ve her ikisi için de, aynı derecede zorlayıcıdır. Devlete kişininkinden daha üstün bir irade tanımak, hukukun devlet için daha az bağlayıcı olması sonucunu doğurabilir ve bu oldukça tehlikelidir. Sonuç olarak, hukuk tektir ve bir bütündür. Kişiye göre ayrı hukuk, devlete karşı ayrı hukuk şeklinde bir sınıflandırma yapmak çok yanlış olur. Avusturyalı hukukçu Kelsen de, Duguit ile benzer bir yaklaşıma sahiptir. Kelsen'e göre, Özel hukuk- Kamu hukuku ayrımının bilimsel bir değeri yoktur. Devletin de, hukukunda tek kaynağı vardır ve bu da Anayasadır. Diğer tüm kurallar, derece derece, Anayasadan doğarlar. Devlete, tek taraflı irade beyanıyla, başkaları bağlama yetkisini, bir bütün olarak hukuk düzeni sağladığı gibi, kişilere de, karşılıklı iradeleri ile birbirini bağlama yetkisini yine aynı hukuk düzeni tanımaktadır. **Bilge**, s. 174.

⁷ **Schwarz A.**: Medeni Hukuka Giriş, Çev. H. V. Velidedeoğlu, İstanbul, 1946, s. 79.

(*delicta privata*)”, “kamu suçları (*delicta publica* veya *crimina*)”, dolayısıyla da, Özel Ceza hukuku ve Kamu Ceza hukuku şeklinde bir ayırım söz konusu olmuştur⁸. Oysa günümüz hukukunda böyle bir ayırım, çok anlamsız olarak düşünülür. Çünkü, kural olarak suçluların koğuşturulması ve cezalandırılması, devlet organları tarafından gerçekleştirilen bir kamu hizmetidir⁹. Haksız fiiller ise, sözleşmeler dışındaki önemli bir borç kaynağıdır. Bir kimse, başkasına, hukuka aykırı olarak zarar verirse, zarar veren ile, zarar gören arasında bir borç ilişkisi doğar. Buna göre de, zarar veren, zarar görenin zararını tazmin etmelidir. Böylece, zarar veren Borçlar Kanunumuzun 41. md ve devamı hükümlerine göre, tazminat ödeme borcunun borçlusu durumuna gelir. Roma hukukunda ise, Ceza hukukunun konusuna giren suç ile, Özel hukukunun konusuna giren haksız fiil arasında kesin bir ayırım yapılmamıştı¹⁰. Kamu yararının gözetilmesi ve kamu barışının zedelendiği düşüncesine bağlı olarak, devlet tarafından koğuşturulan suçlar, az sayıda idi. Vatana ihanet, aile babasının öldürülmesi, düşmanla işbirliği yapılması, devlet adamlarına suikast düzenlenmesi, yangın çıkarmak gibi durumlarda, devlet, bizzat koğuşturma yapardı¹¹.

Ceza yargısı, farklı dönemlerde kapsam itibariyle değişikliklere uğramakla birlikte, her zaman devletin otoritesinin yoğun biçimde hissedildiği bir alan olmuştur¹². Oniki Levha Kanununda, birine büyü yaparak zarar verme (*malum carmen incantara, alienam segetam pellicere, fruges excantara*)¹³,

⁸ Suçların bu şekildeki ayırımına Roma hukukunun eski zamanlarında, hatta Oniki Levha Kanununda dahi rastlamak mümkündür. Roma hukukunda, *crimina*, suç ve *delictum* ya da *maleficium*, kötü hareket anlamına gelmekteydi. *Delicta publica*'lar, Kamu hukukuna ait suçları oluşturmaktaydı. *Delicta privata* denilen özel suçların takibine ise devlet karışmaktaydı. Ceza hukukunun, Kamu Ceza hukuku ve Özel Ceza hukuku olarak ikiye ayrılması kişisel intikam ile açıklanabilir. **Koschaker P./Ayıter K.**: Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir, 1993, s. 258.

⁹ **Karadeniz-Çelebican Ö.**: Roma Hukuku, Tarihi Giriş, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, Yeni Medeni Kanun'a Uyarlanmış, 12. B., Ankara, 2006, s. 114.

¹⁰ **Erdoğan B.**: Roma Borçlar Hukuku Dersleri, İstanbul, 2005, s. 120.

¹¹ **Rado T.**: Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku, İstanbul, 2001, s. 182.

¹² **Wilinski A.**: “Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı” Çev. B. Erdoğan, DÜHFD, S. 1, Y. 1983, Diyarbakır, s. 329.

¹³ Roma hukukunda, bir kimsenin şerefine zedeleyecek nitelikteki ve belki de büyü sayılabilecek şarkılar, şiirler *carmen famosum* anlamına gelmekteydi. Oniki Levha Kanununda, *malum carmen* ve bununla bağlantılı olan *occantatio*'ya ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre, bir kimsenin hayatını ve sağlığını tehlikeye düşürmeyi veya onun başına toplumdaki yaşamını olanaksız hale getirecek felaketlerin gelmesini dileyen büyülerin,

kundakçılık yapma, gece toplantılarına katılma (*coetus nocturnus agitare*), hakime rüşvet verme de, suç olarak düzenlemiştir. Krallık düzenini ya da *tribune*'nin kutsallığı bozmaya çalışmak ise, son derece ciddi şekilde cezalandırılmaları gereken kamu suçlarındandı¹⁴. Bunların yanısıra, *crimen repetundarum*, eyalet valilerinin şantajı, *ambius* seçim rüşveti ve *crimen (imminutae) maiestatis*, vasiyetname, para ve resmi belgelerde yapılan her türlü sahtecilik, devlete ait taşınır malların, kutsal malların çalınması da, kamu suçu olarak değerlendirilirdi¹⁵.

şarkı şeklinde söylenmesi cezalandırılmaktaydı. Oniki Levha Kanununda, başkasının ürününü bozmak için büyü yapmak, ölüm cezası ile cezalandırılmaktaydı. **Tahiroğlu B.**: Roma Hukukunda *Iniuria*, İstanbul, 1969, s. 72 vd., (*Iniuria*); **Jolowicz H. F.**: Historical Introduction to the Study of Roman Law, Cambridge, 1952, s. 175. Aynı şekilde, üfürükçülük, büyücülük, sihirbazlık ağır cezaî yaptırımlar altında cezalandırılmış fiillerdir. Sihirbazlık, İlk imparatorluk döneminden itibaren, en ciddi suçlardan biri olarak kabul edilmiştir. Sihirbazlık suçundan mahkum olan kimseler, ateşe atılarak yakılırlardı. Sihirbazlığa yardım edenler ise, başlarının kılıçla kesilmesi ya da asılmak yoluyla öldürülmüşlerdi. Sihirbazlığın cezalandırılmasında, Roma'lılar o kadar katı idiler ki, evinde sihirbazlığa ilişkin kitaplar olan kişiler dahi, öümle ya da sürgün ile cezalandırılırlardı. **Okandan R. G.**: "Romalıların Suç Telakki Ettikleri Fiiller ve Bunlara Terettüp Eyleyen Cezalar", Tahir Taner'e Armağan, İstanbul, 1956, s. 349-350, (Suç).

¹⁴ **Strachan-Davidson J. L.**: Problems of the Criminal Law, V. 1, Oxford, 1912, s. 11; **Kunkel W.**: An Introduction to Roman Legal and Constitutional History, Transl. By J. M. Kelly, Oxford, 1973, s. 62. Bu çeşit suçlarda fail (*sacer*), tanrılara verilen bir kurban durumunda idi ve herkese, herhangi bir ceza tehlikesi olmaksızın, onu öldürebilme hakkı tanınmıştı. Örneğin kamuya ait sayılan sınır taşlarını, kale surlarının taşlarını alan, bunlara zarar veren bir kimse, Tanrıya kurban edilmeliydi. Bu kurbanı gerçekleştiren kişiler ise, tüm suçlamalardan muaf tutulurlardı. Aynı şekilde, efendi ile *client* arasındaki ilişkiye aykırı davranışlar vatan haini olarak kabul edilir ve herhangi bir vatandaş tarafından, Tanrı Jüpiter'e kurban edilebilirlerdi. **Strachan-Davidson**, V. 1, s. 5; Başkasına ait ekinleri gece imha eden kişi, tanrıça Ceres'in kurbanı olarak, uğursuz ağaca (*infelix arbor*) asılırdı. *Parricidium* denilen öldürme olayları, kral adına, *quaestores parricidi* tarafından soruşturılmaktaydı. Bu suç, Roma hukukunun ilk dönemlerinde aile babasını, daha sonraki dönemlerde ise, alt ya da üst soyundan birini, ya da azatlının eski efendisini öldürmesi anlamına gelmekteydi. *Parricidium* suçundan mahkum edilen kimse, bir çuvala konur, başı kurt derisi ile örtülür, ayaklarına tahta ayakkabılar geçirilir, çuvalın içine zehirli hayvanlar konur ve çuval bir öküz tarafından denize sürüklenirdi. Cic. Pro Rosc. Amer. 26. 72. **Strachan-Davidson**, V. 2, s. 97. Cumhuriyet döneminin sonlarında, *crimina*'nın türleri ve sayıları sınırlı kalmakla birlikte, M.Ö. 200'den itibaren, zar atma, seçim rüşveti de suç sayılmıştı. **Wilinski**, s. 332.

¹⁵ **Wilinski**, s. 333; **Mackenzie I.**; Studies in Roman Law with Comparative Views of the Laws of France, England & Scotland, Edinburgh 1862, s. 343.

Kamu suçlarına ilişkin olarak Krallık döneminde krala ait olan *coercitio* (yargılama yetkisi), bu dönemden sonra, *imperium*'u olan *magistra*'lara geçmişti. Aile hukukuna ilişkin suçlarda ise, *coercitio* öncelikle aile babasına ve aile meclisine, daha sonra da, *imperium* sahibi *magistra*'lara aitti. Zamanla, *imperium* sahibi *magistra*'lardan biri olan *praetor urbanus*, köleleri ve aşağı sınıf üyelerini yargılama yetkisini, *tresviri capitales*'e devretmişti¹⁶. Cumhuriyet döneminde, *magistra* tarafından ölüm ya da ağır para cezasına çarptırılmış kimseye, söz konusu kararın halk meclislerince (*provocatio ad populum*) yeniden incelenmesini talep etme olanağı tanınmıştı¹⁷. Bu olanak, M.Ö. 509 tarihli *lex Valeria de Provocatione*¹⁸ denilen kanunla getirilmiştir¹⁹. Bu şekilde, *magistra*'ların sınırsız olan cezaî yetkileri, belli oranda sınırlanmıştı²⁰. M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından itibaren, bir *praetor*'un başkanlığındaki elli hakimin belli suç tiplerini görmek için görevlendirilmiş olduğu, *quaestiones perpetuae* (*iudicia publica*), halk meclislerinin önüne geçerek, yeni bir yöntem ortaya koymuştur²¹. *Quaestiones* yargılamasının en önemli özelliği,

¹⁶ Strachan-Davidson, V. 2, s. 97.

¹⁷ Bir *magistra* tarafından ölüme veya kırbaçlanma cezasına mahkum edilmiş kimsenin, Cumhuriyet döneminin başlarından itibaren halk meclislerine başvurma hakkına, Roma hukukunda *provocatio ad populum* denilmektedir. Böyle bir durumda, *magistra* savcı rolü oynar ve kararı halk meclisi verir. Önceleri yalnız Roma ve bir mil çevresinde kullanılabilen bu hak, daha sonraları tüm imparatorlukta kullanılır hale gelmişti (Cod. Iust. 7. 64; 70). Buckland W. W.: Elementary Principles of Roman Private, Cambridge, 1912, s.123.

¹⁸ Roma'da ve Roma'nın bir mil çevresinde *magistra* tarafından ölüme veya kırbaç cezasına mahkum edilmiş olan bir Roma vatandaşının, halk meclislerine baş vurarak, orada yargılanmasını isteme hakkını sağlayan kanuna *lex Valeria de Provocatione* denilmektedir. Umur Z.: Roma Hukuku Lügatı, İstanbul, 1975, s. 123, (Lügat).

¹⁹ Kral ya da bir *magistra*, takdir yetkisi dahilinde bir karar verir. Bu kararı, halk meclisi üyeleri inceleyerek, kendi görüşleri çerçevesinde değerlendirirler. *Lex Valeria de Provocatione*, *ius* ve *iudicium* kavramları arasındaki farkı ortaya koyarak, bunları birbirinden kesin olarak ayırmıştır. Strachan-Davidson, V. 1, s. 129.

²⁰ Oniki Levha Kanunu zamanında, *provocatio* yoktu. Üstelik, Roma hukukunda halk meclislerinin *magistra*'nın kararını onaması veya bozması şeklinde gerçekleşen yöntemin yanı sıra, bir de, halk meclisinde son bulan olağan bir yöntemin daha kullanıldığı bilinmektedir. *Quaestores parricidii* ya da *duoviri perduellionis* ve daha sonra da, halk *tribunus*'ları, öncelikle Ceza yargılamasının konusunu oluşturan olayları incelerlerdi. İncelemelerinin sonuçlarını ise, üç oturumda (*contiones*) halka açıklarlardı. Daha sonra, *comitia centuriata* suç hakkında karar verir. Ölüm cezası dışında, para cezasının verilmesi de (*multa*) mümkündür. Wilinski, s. 330.

²¹ Strachan-Davidson, V. 2, s. 3.

şikayet prensibini getirmiş olmasıydı. Her Roma vatandaşı (*qui vis ex populo*), kamu davası açabilirdi²². Hakimler, yalnızca davalının kusuru hakkında görüş bildirebilirler, ceza ise ilgili *Quaestio*'yu düzenlemiş olan kanuna göre belirle-nirdi²³.

İlk imparatorluk döneminde, Ceza yargılaması için de, Sistem dışı yargı-lama (*Cognitio extra ordinem*) uygulanmaya başlamıştı. Bununla bağlantılı olarak da, yaklaşık olarak M.S. 3. yüzyıldan itibaren, *quaestiones* yargılaması tamamen ortadan kalkmıştı. Son İmparatorluk döneminde ise, imparatorun her alanda olduğu gibi, bu alanda da otoritesi artmıştı²⁴.

Özel suçun kapsamına giren haksız fiiller ise, Özel hukuk kapsamında değerlendirilerek, yargılama ile haksız fiilden zarar gören kimse görevlen-dirilmişti²⁵. Roma hukukunun ilk dönemlerinde kısas, şahsî öç ilkesi geçerli

²² Ancak, bu hakkın kötüye kullanılmasını engellemek için, kasten, dayanaksız bir davanın açılması (*calumnia*), yeterli bir neden olmaksızın davadan vazgeçme (*tergiversatio*), yalnızca davalıya yardım etmek ve onu tehdit eden diğer bir davadan korumak için dava açılması (*praevaricatio*) şeklinde suçlar yaratılmıştır. Ölüm ve para cezalarının yanı sıra, bazı memuriyetlere getirilememe, *ambitus* halinde *senatus*'dan ihraç edilme, sürgün, suyun ve ateşin kullanılmasının yasaklanması, *interdictio aquae et ignis*, malvarlıklarına el koyma gibi, çeşitli yeni cezalar da, ortaya konmuştur. **Wilinski**, s. 334.

²³ **Jones** A. H. M.: *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, with a Preface by J. Crook, Oxford, 1972, s. 3 vd.

²⁴ Bu yargılamada, olayın takibi ve incelenmesi, özellikle delillerin incelenmesi görevleri, *praefectus urbi, annonae, vigiles*, eyalet valileri gibi, imparator memurlarına bırakılmıştı. Bu dönemde, *senatus* da, devletin güvenliğini ilgilendiren konularda, olağanüstü mahkeme gibi hareket edebilmekteydi. Son İmparatorluk döneminde *diocesis* denilen, imparatorluk teşkilatlarından biri ve eyaletlerde de, çeşitli özel mahkemeler tarafından kamu suçu işledikleri iddia edilen kimseler yargılanırdı. İlk İmparatorluk döneminde gerçekleştirilen Sistem dışı yargılamada, hakime somut olayın özelliklerini gözönünde bulundurarak, hakkaniyete uygun bir karar verebilme konusunda geniş bir takdir yetkisi tanınmıştı. Ancak bu çeşit takdir yetkisi, Roma imparatorlarının otoritelerinin zaman içinde, artmasına bağlı olarak, büyük ölçüde sınırlandırılmış ve sonuçta verilecek olan cezalar ağırlaştırılmıştı. **Wilinski**, s. 335.

²⁵ Roma hukukunun ilk dönemlerinde zarar görenin, koğuşurma alanında geniş yetkileri bulunmaktaydı. Bu dönemde zarar gören ve hatta ailesi, tam anlamıyla intikam duygularıyla hareket etmekteydiler. Fakat bu uygulamadan, "hakkıdan, çok gücünün lehine olmasından" ötürü, zaman içinde vazgeçilmiş, bunun yerine, ihtiyari diyet yöntemi kabul edilmişti. İhtiyari diyette, zarar verenin, zarar görene belli miktarda para ödemesi hususunda, taraflar aralarında anlaşmaktaydılar. Tarafların aralarında gerçekleşen bu ihtiyari diyete, Devletin müdahale etmesinden sonra ise, uyulması zorunlu diyet yöntemi ortaya konmuştu. **Rado**, s. 182-3.

idi. Zaman içinde bu uygulama yerini, ihtiyarî diyet ve daha sonra da zorunlu diyete bırakmıştı²⁶. Bize göre de, bir kimsenin, bir başkası tarafından şahsına ya da malına zarar verildiği iddiası üzerine, hukukun kısmen de olsa, tahkim usulüne izin verdiği durumlar, özel suç sayılırken, hukukun, faili ileride de benzer bir hukuka aykırı davranışta bulunmasını engellemek ve dolayısıyla da toplumu korumak amacıyla, caydırıcı özellikler taşıyan bir cezanın verildiği durumlar, kamu suçu teşkil eder²⁷.

Haksız fiil sonucunda zarar gören kimse, açtığı davada, uğradığı zararın tazminini değil, fakat zarar verenin cezalandırılmasını isterdi. Bu ceza da, genellikle bir para cezası şeklinde gerçekleştirilirdi. Roma hukukunun ilerleyen dönemlerinde, çeşitli durumlarda, haksız fiilden zarar görenin, zarar verene karşı, tazminat davası açması da mümkün kabul edilmişti. Hatta son dönemlerde, devletin otoritesinin artmasına bağlı olarak, bu sayı oldukça çoğalmıştı²⁸. Oysa günümüz hukukunda, haksız fiil ile suç birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Ceza hukuku, Kamu hukukuna dahil olup, ceza talep etmek devlete ait bir görev olarak kabul edilir. Bir kişinin işlediği suç ile, toplum zarar görmüş sayıldığından, kamu davaları devlet tarafından takip edilir. Buna bağlı olarak Ceza mahkemeleri hüküm verir ve ceza, örneğin para cezası, suçtan zarar görene değil, devlete ödenir. Suçtan zarar gören ise, uğradığı zararları Özel hukuka göre, tazminat davası ile talep edebilir²⁹.

Roma hukukuna göre, *ius civile* tarafından tanınmış olan dört tane haksız fiil bulunmaktadır. Bunlar; hırsızlık (*furtum*), gasp (*rapina*), haksız olarak mala verilen zararlar (*dannum iniuria datum*) ve kişiliğe verilen zararlar (*iniuria*)³⁰. *Ius civile*'nin tanıdığı bu haksız fiillerin Özel hukuk karakterli olduklarını açıkça söyleyebiliriz. Bu haksız fiillerden kaynaklanan davalar, Özel hukuk davalarıyla aynı mahkemelerde, aynı prosedürler altında görülürlerdi. Burada hedeflenen temel amaç, haksız oldukları mahkeme kararı ile kesinleşen kişileri, zarara uğrattıklarının, zararlarını tazmin etmeye zorla-

²⁶ Strachan-Davidson, V. 1, s. 37.

²⁷ Alexander C. M.: "Compensation in a Roman Criminal Law", Illinois Law Review, 1984, s. 521.

²⁸ Marshall T. W.: "The Punishment of Crime under Roman Empire", Law Mag. Review, V. 23, 1897-1898, s. 12 vd.

²⁹ Keyman S.: Hukuka Giriş, Ankara, 2000, s. 176; Koschaker/Ayiter, s. 257.

³⁰ Watson A.: The Law of Obligations in the Later Roman Republic, Oxford, 1965, s. 220 vd. (Obligations); Lawson F. H.: Negligence in the Civil Law, Oxford, 1955, s. 49.

maktı³¹. Ancak bu çeşit haksız fiillerin davaları dahi, çeşitli cezaî özellikler taşımaktaydı. İşlenen suçun niteliği, içinde bulunulan durum ve davalının savunmasına göre, zararın iki, hatta dört katına mahkumiyet söz konusu olabilmekteydi. Ayrıca, haksız fiilin birden fazla kişi tarafından işlendiği durumlarda, bunlardan herbiri, doğan zarardan dolayı ayrı ayrı sorumlu tutulurlardı. Haksız fiili işleyenlerden birinin, zararı tazmin etmiş olması, diğerlerinin sorumluluğunu azaltmaz ya da ortadan kaldırmazdı³². Ancak haksız fiil işlemiş olan kimsenin mirasçılarını, bu haksız fiilden zarar görenin zararlarını tazmin etmekten ötürü sorumlu tutmak mümkün değildi³³.

Roma hukukunda *ius civile* tarafından tanınmış olan haksız fiillerin özelliklerine ilişkin olarak, üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, bazı durumlarda, haksız fiillerden dolayı *noxal* sorumluluğun gerçekleşebileceğidir. Bir haksız fiil işleyen köle veya aile evladının, bu zararı tazmin etmeye yetecek kadar malvarlığının bulunmaması yüzünden, söz konusu haksız fiilden ötürü, kölenin efendisinin veya aile evladının babasının sorumlu tutulacağı kabul edilmişti. Böyle bir çözüm tarzının, haksız fiilden zarar görenin korunması, zararının tazmini için sınırlı da olsa, efendinin ya da aile babasının sorumlu tutulması bakımından, hakkaniyete uygun olacağı düşünülebilir. Haksız fiili işledikten sonra, köle satılmış, ya da aile evladı evlat edilmişse, yeni efendi ya da aile babası *noxal* sorumlu olurdu. *Noxal* sorumluluk gereğince, efendi veya aile babası, dilerse zararı tazmin ederek, dilerse de, haksız fiili işlemiş olan köleyi ya da aile evladını, zarara uğramış olan tarafa teslim ederek, sorumluluktan kurtulabilirdi. Ancak *noxal* sorumluluğu, tazminatı mümkün kılma amacını öne çıkararak yorumlamanın yanı sıra, haksız fiili işlemiş olanı, zarar görenin eline bırakarak, cezalandırma şekliyle de düşünmek olasıdır³⁴.

Haksız fiillerde ortaya konmuş olan intikam amacı, rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelere farklı bir bakış açısıyla bakmayı gerektirmiştir. Çünkü intikam, kişisel nefret gibi duygular ve buna bağlı olarak kısas biçimindeki

³¹ D. 47. 2. 93; D. 47. 8. 2. 1.

³² D. 9. 2. 11. 2; D. 47. 2. 21. 9.

³³ D. 2. 2. 3. 5; Gai. 4. 112; Iust. Inst. 4. 12. 1.

³⁴ Benzer durum, hayvanların verdikleri zararlar için de kabul edilmektedir. Roma hukukunun ilerleyen dönemlerinde, aile evlatlarının hak ehliyeti kazanmalarına bağlı olarak, aile evlatlarının işlemiş oldukları haksız fiillerden ötürü, aile babalarının *noxal* sorumlu olacakları uygulamasından vazgeçilmiştir. **Tahiroğlu B.**: Roma Borçlar Hukuku, İstanbul, 2000, s. 259-260.

uygulamalar, Roma hukukunda, özellikle de haksız fiiller açısından çok önemli rol oynamışlardır³⁵. İntikam, cezalandırmanın bir şekli olmakla birlikte, aynı zamanda hem zarar gören, hem de onun ailesi için bir tazminat aracı idi. Görüldüğü üzere, Roma hukukunda tazminat ve ceza arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Bu durum da, Ceza hukuku ile Özel hukuk arasındaki çizginin tam anlamıyla çizilmesine engel oluşturmaktadır. Bütün bu açıklamalar kendini, rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerde de göstermiştir³⁶.

1. Rüşvet Kavramı

Roma hukukuna göre, bir Roma'lı devlet adamı tarafından, Roma topraklarında yaşayan herhangi bir kimseden ya da Roma devleti dışındaki, herhangi bir tüzel kişiden, hukuka aykırı olarak, her çeşit para kazanımı, rüşvet (*repetundae*) olarak kabul edilmekteydi. *Repetundae* ya da *pecuniae repetundae* en geniş anlamıyla, *magistratus* veya *iudices* ya da *publici curatores* gibi Roma devlet adamları tarafından, Roma eyaletlerinde (*provinciae*)³⁷ ya da Roma şehirlerinde (*urbs Roma*)³⁸, hukuka aykırı şekilde alınmış olan para ve mal anlamına gelmektedir³⁹.

³⁵ İntikam, Roma hukukunda bir cezalandırma aracı olmanın yanısıra, zarar gören ve ailesi için bir tazminat aracı olarak da kullanılıyordu. **Marshall**, s. 13.

³⁶ **Marshall** s. 12.

³⁷ İtalya yarımadasının dışında kalan, fethedilmiş toprakların yönetilmesi için belirlenmiş olan bölgelere, eyalet anlamına gelen *provincia* denilmekteydi. Cumhuriyet ve İlk imparatorluk dönemlerinde, bir *lex data* ile, eyaletlerin ne şekilde yönetilecekleri ortaya konur ve yönetimlerine *imperium* yetkisine sahip olan bir vali atanırdı. Roma devletinin ilk eyaletleri, Sicilya ve Sardanya (M.Ö. 241-238) ile, iki İspanya eyaleti (M.Ö. 197) idi. M.Ö. 81 yılında, Sulla *lex Cornelia de provinciis ordinandis* ile, imparatorluğu on eyalete ayırmış, her birine bir *proconsul* ya da *propraetor* göndermişti. Son imparatorluk devrinde, arazi dört büyük bölüme (*praefectura*), bu bölgeler, *diocesis*'lere bölündükten sonra, *provincia*, *diocesis*'lerden sonra gelen, eskisine oranla daha küçük bölgelere verilen isim haline gelmiştir. İmparator Augustus'un yaptığı sınıflandırmaya göre, imparatora ait olan eyaletlere, *provinciae Caesaris* denilmekteydi. *Propraetor* rütbesinde bulunan bir vali tarafından yönetilen bu eyaletlerin vergileri (*praedia tributoria*) imparator hazinesine giderdi. Yine İmparator Augustus tarafından yapılan bu sınıflandırmaya göre, *senatus*'a, ya da Roma halkına (*populus*) ait olan eyaletlere ise, *provinciae Senatus vel Populi Romani* denilmekteydi. Bu eyaletler, diğerlerinden farklı olarak, *proconsul* rütbesindeki bir vali tarafından yönetilir ve bunlardan toplanan vergiler (*praedia stipendioria*), *senatus* hazinesine giderdi. **Umur**, (Lügat), s. 170-1.

³⁸ *Urbs*, şehir anlamına gelmektedir. Bütün şehirler arasında Roma, en büyüğü ve en mükemmeli olduğundan, *urbs* genellikle Roma şehri kastedilmekteydi. Daha sonraları

Uygulamada, elimizdeki Roma hukuku kaynaklarından tam olarak nedeni anlaşılacak şekilde birlikte, rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeler, yalnızca eyaletlerdeki Roma devlet adamlarının ve onların emrinde çalışanların faaliyetlerine ilişkin olmuştur. Roma'lılar eyaletlerdeki yerli halkı, genellikle askeri mesleklerle kontrol altında tutmuşlar ve onları, kendi yönetimlerine bağlamayı başarmışlardır. Tehdit yoluyla kazanç elde edilmesi, zorlama ile bir başkasından para almanın yanı sıra, sözde "rızaî" olarak, her çeşit hediye verilmesi durumlarını da kapsamaktadır. Roma'lılar, Roma devlet adamlarının, Roma eyaletlerindeki yabancılar ve hatta, daha az olmakla birlikte, bu eyaletlerde ikamet eden Roma vatandaşları üzerindeki ezici yasal güçleri yüzünden, "gönüllü" yapılan ödeme ile zorla alınan ödeme arasında bir fark olmadığını anlamışlardır⁴⁰.

Roma devlet adamlarına karşı, *repetundae*'ye ilişkin olarak, M.Ö. 173 yılından önce herhangi bir şikayette bulunulmamıştır⁴¹. Bu yöndeki ilk şikayet, P. Furius Philus ve M. Matienus'un, kendilerine Hispani tarafından tanınmış olan otoriteyi kötüye kullanarak, haksız yere kazanç elde ettikleri yönünde gerçekleşmiştir. Bundan sonra da, çeşitli şikayetlerle karşılaşılması üzerine, konu gündeme alınmış ve gerekli düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır⁴².

2. Roma Hukukunda Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemelere Örnekler

Roma hukukunda rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeler genellikle atipik bir karakter taşımaktaydılar. Ancak, söz konusu düzenlemeler hakkında en kapsamlı bilgiye sahip olduklarımız ve belki de bu konuya ilişkin olarak en büyük önemi taşıyanlar Cumhuriyet Döneminin sonlarına ait olup, yaklaşık olarak M.S. 150 ila 50 yıllarında arasında yapılmış olan düzenlemelerdir⁴³. Konuya ilişkin ilk yasal düzenleme, *lex Calpurnia Repetundarum*'dur.

Constantinopolis de, (İstanbul) *urbs* veya Yunanca, *polys* olarak anılmıştır. (D.50. 16. 2 pr.) **Umur**, (Lügat), s. 214.

³⁹ A Dictionary of Greek and Roman Antiquities by Murray J., London, 1875, s. 986 vd.

⁴⁰ **Levy** E.: "Statute and Judge in Roman Criminal Law", Washington Law Review, V. 13, N. 4, 1938, s. 296 vd.

⁴¹ Liv. 42.1.

⁴² Liv. 43.2.

⁴³ **Badian** E.: Roman Imperialism in the Late Republic, Cornell, 1971, s. 40 vd.

• *Lex Calpurnia*, aynı zamanda bir tarihçi olan *tribunus plebis*⁴⁴ L. Calpurnius Piso tarafından, M.Ö. 149 yılında hazırlanmıştır. Bu kanunla, söz konusu suçu işlediği iddia edilenler hakkında yargılama işlemlerini başlatması için bir *praetor* görevlendirilmiştir⁴⁵. Daha önce de belirtildiği üzere, *lex Calpurnia Repetundarum* yalnızca eyaletlerde görev yapan devlet adamlarının hukuka aykırı şekilde, eyalet vatandaşlarından mal ya da para almaları durumunda uygulanabilmekteydi⁴⁶. Bu kanunla getirilmiş olan cezalar, yalnızca parasal nitelikte idi⁴⁷. Para cezasının değerlendirilmesi *litis aestimatio* ile gerçekleştirilirdi⁴⁸. Eyaletlerde bulunan yöneticilerin yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek için kurulmuş olan *quaestio de repetundis* bu kanunla, sabit mahkeme durumuna gelmişti. *Quaestio de Repetundis*, bütün imparatorluk

⁴⁴ *Pleb*'ler tarafından seçilen ve Roma'da onların çıkarlarını koruyan *magistra*'lara, *tribunus plebis* denilmektedir. *Tribunus plebis*, devlet işlerine karışmasa, *imperium*'u olmadığından orduyu kumanda edemese, halk meclislerini toplantıya davet edemese de, *pleb*'lerin çıkarlarını korumak için çok önemli bir araca sahipti. *Tribunus plebis*, başka *magistra*'ların ve *senatus*'un yaptığı işlemlere karşılık, *intercessio* denilen veto hakkını kullanarak, işlemlerin icrasını durdurabilirdi. *Tribunus*'un dokunulmazlığı vardı (*sacrosanctus*). Onlar, *pleb*'lerin arzu ve şikayetlerini dinleyebilmek için, bir yıllık görevleri sırasında, Roma'dan dışarı çıkamaz, evlerinin kapısını gece gündüz açık tutarlardı. Oluşturuldukları yıl olan M.Ö. 493'te sayıları iki, M.Ö. 471'te dört, M.Ö. 457'den sonra on tane olmuştu. *Pleb* meclislerini (*consilia plebis*) toplayarak, *plebiscitum* teklifinde bulunabilirdi. Halk tribunuğu anlamına gelen *tribunus plebis*, çok geniş kapsamlı olmayan yetkilerine rağmen, *patricii*'lerin faaliyetlerine karşılık bir fren oluşturmuştur. **Okandan** R. G.: Roma Amme Hukuku, İstanbul, 1944, s. 44 vd (Amme).

⁴⁵ Cic. de Off. II.21.

⁴⁶ M.Ö. 141 yılından itibaren, yani *lex Calpurnia*'nın geçerli olduğu dönemde, bu kanunda belirtilmiş olan suç, *magistratus urbanus* tarafından işlenirse, *quaestio extra ordinem* yolunun işletileceği kabul edilmişti. **Richardson** J. S.: "The Purpose of the Lex Calpurnia de Repetundis", The Journal of Roman Studies, V. 77, 1977, s. 10.

⁴⁷ M.Ö. 147 yılında *ensor* görevini yapmış olan L. Cornelius Lentulus, *lex Calpurnia* çerçevesince yargılanmış ve yalnızca belli bir miktar para ödemeye mahkum edilmiştir. Herhangi bir sürgün cezası ile karşı karşıya kalmamıştır. **Richardson**, s. 11.

⁴⁸ Çekişme konusunun değerlendirilmesine *litis aestimatio* denilmekteydi. Hakimin ya da hakemin, konusu belirli bir miktar paradan başka bir şey olan, çekişmenin konusunu para olarak takdir etmesi anlamına gelmektedir. Özellikle, *formula* yargılamasında mahkumiyet daima para olarak verildiğinden, hakim, çekişmenin konusu ne olursa olsun, onu paraya dönüştürmek yoluyla, değerini ortaya koymalıydı. Bu durumlarda, kıymet takdirini bizzat davacı da yapabiliirdi. O halde Roma hukukunda, davalının, hakimin *clausula arbitraria*'sına uymak istemediği zamanlarda, çekişme konusunun değerlendirilmesi hususunda davacıya tanınan yetkiye, *litis aestimatio* denilmekteydi. **Umur**, (Lügat), s. 126.

boyunca devam edegelmiş olan ve devlet işlerini gören devlet memurlarının görevlerini her çeşit kötüye kullanmalarını inceleyip, cezalandıran mahkemedir⁴⁹. *Lex Calpurnia*'dan sonra, çeşitli *leges de repetundis* çıkarılmış ve verilen cezalar zaman içinde ağırlaştırılmıştır⁵⁰.

⁴⁹ *Quaestio*, özel bir *praetor*'un başkanlık ettiği ceza mahkemesidir. Bu mahkemelerden herbiri, vatana ihanet (*maiestas*), rüşvet (*peculatus*), resmi belgenin bozulması gibi ayrı bir suç kategorisini görmekle yetkili idi. Otuz ya da daha fazla sayıda jüriden oluşurdu. Önceleri bir sorgu hakimliği gibi oluşturulmaktaydı. Daha sonra daimi mahkeme haline gelmiş, İmparatorluk boyunca da, önemlerini yitirmişlerdi. Bu çeşit mahkemelere, Roma tarihinde, farklı isimlerle olmak üzere, rastlamak mümkündür. Örneğin, *quaestio de Ambitu*, *lex Iulia* ile kurulmuş olunan ve seçim hilelerini inceleyerek cezalandıran mahkeme heyeti idi. Seçimlerin yalnızca eyaletlerde yapılmasına devam ediliyor olmasından dolayı, İmparatorluk döneminde yalnızca eyaletlerde faaliyet gösterirlerdi. İmparator Augustus tarafından düzenlenen ve halkın geçimine ve buğdayda yapılan istifçiliğe ilişkin suçları inceleyerek, cezalandıran ceza mahkemesine ise, *quaestio de Annona* denilmekteydi. Bir diğer *quaestio* ise, *quaestio de Falsis* idi. *Lex Cornelia* ile kurulmuş olan ve vasiyetnamelerde, belgelerde, senetlerde, paralarda, ölçülerde tahrifat yapma suçlarını görmekle yetkili ceza mahkemesi, *quaestio de Falsis* idi. *Quaestio de Iniuriis*'de, tıpkı *quaestio de Falsis* gibi, *lex Cornelia* ile kurulmuş olan bir mahkeme idi. Bu mahkemede, ikametgaha tecavüz, bir kimseyi dövmek, itip kakmak gibi çeşitli suçlar cezalandırılmaktaydı. Vatana ihanet olarak nitelendirilen suçları cezalandırmak için Sulla tarafından çıkarılmış olan *lex Cornelia de maiestate* ile düzenlenen ceza mahkemesine ise, *quaestio de Maiestate* denilmekteydi. *Quaestio de Parricidiis*, *lex Pompeia* ile kurulmuş olan ve yakın akrabalarını öldüren kimseleri cezalandırmakla yetkili mahkeme heyetiydi. *Lex Iulia* tarafından kurulmuş olup, kamu malları ya da kutsal dini malları çalam kimseleri cezalandıran mahkeme heyetine *quaestio de Peculatu et Sacrilegio* denilmekteydi. *Quaestio de Plagio* ise, *lex Fabia* ile düzenlenmiş ve özgür kimselerin alınıp, satılması ile yapılan ticaret suçlarını inceleyerek, suçun gerçekleşmesi halinde suçluları cezalandıran mahkeme heyeti idi. Bir diğer *quaestio* ise, *quaestio de vi Publica et de vi Privata* idi. Bu çeşit mahkeme heyeti, *lex Iulia* ile düzenlenmişti ve cebir kullanmaktan doğan suçları inceleyip cezalandırırdı. Son olarak da, *quaestio de Sicariis et Veneficiis* üzerinde durabiliriz. Bu çeşit mahkeme heyeti de, önce *lex Sempronia* ile, sonra *lex Cornelia* ile düzenlenmiş olup, adam öldürmek suçundan başka, büyücülük, yalancı tanıklık ve idam cezalarında haksız verilmiş kararlar, insanları kurban etmek, hadım etmek gibi suçları inceleyerek, cezalandırırdı. **Umur**, (Lügat), s. 172-3. *Quaestiones perpetuae (iudicia publica)* denilen mahkemelerde gerçekleştirilen yargılama, belirli açılardan günümüzdeki jüri sistemi ile yakınlıklar taşımaktadır. Buna göre, mahkemede görev almış olan *praetor* ve *iudices*'ler, kendi adlarına sorgulama yapmazlar, bunun yerine, davacının kendi önlerine gelerek, davalıya yöneltmiş olduğu suçlamaları ve bunları kanıtlayan delilleri sunmalarını beklerlerdi. Davacı ya da avukatının yapacağı açılış konuşmasının, davanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılabilmesi için, gereksiz şekilde uzun olmaması önem taşırdı. Tanıkların dinlenmesi sırasında, taraf avukatlarının hazır bulunmalarına ve gerekli gördüklerinde, taraf avukatlarınca çapraz sorgulanmalarına izin verilirdi. (Çapraz sorgu, maddi gerçeğin araştırılmasında bireyleri ön plana çıkaran ferdiyetçi ve liberal bir anlayış

• *Lex Iunia* denen kanunun tam olarak çıkış tarihi bilinmemekle birlikte, M.Ö. 126 yılında olduğu tahmin edilmektedir. Bu kanunu, *tribunus plebis* M. Iunius Pennus hazırlamıştır. *Lex Iunia*'nın önemi, *lex Calpurnia*'da getirilmemiş olan sürgün cezasını, rüşvet suçunu cezalandırmak için ortaya koymuş olmasıdır⁵¹.

• Rüşvetle mücadele açısından çok büyük önemi olan *lex Acilia Repetundarum*, M.Ö. 123 ya da 122 yılında çıkarılmış bir kanun olup, rüşvet alan ve ihtilasta bulunan *magistra*'lar aleyhine dava açarak, verileni geri istemenin yolunu göstermektedir⁵². *Lex Acilia*, *tribunus plebis* M. Acilius Glabrio tarafından hazırlanmıştır⁵³. Bu kanun da, rüşvetle mücadele etmeye ve rüşvetten zarar görenleri korumaya yeterli önlemler getirilmekle birlikte, ne

çerçevesinde gelişmiş bir sorgulama tekniği ve delil elde etme aracıdır. Özellikle, Anglo-Sakson hukukunda, adil yargılanma ilkesi ve savunma hakkı çerçevesinde, çapraz sorgunun hayati bir önemi bulunmaktadır. **Demren Dönmez B.**: Ceza Muhakemesinde Çapraz Sorgu, Ankara, 2007, s. 26-7). Jüri, davanın taraflarının dinletmek istediği her tanığı dinlemek, her delili de incelemek zorundaydı. Tüm bu işlemler tamamlandıktan sonra, *praetor*, jüri üyelerine, karar vermeye hazır olup olmadıklarını sorar ve hazır olan jüri üyelerinin sayısının karar için yeterli sayıda olup olmadığını saptardı. Yeterli sayıda jüri karar vermeye hazır olduklarını belirtmezlerse, duruşma bir başka güne ertelenirdi. Bir jüri üyesi, iki kere karar veremeyeceğini belirtirse, *praetor* onu 10.000 *sesterz* ödemeye mahkum edebilirdi. Jüri üyelerinin toplam sayısının üçte ikisi, karar vermek istediklerini belirtirlerse, karar vermek istemeyenler mahkemeden çıkarılır ve karar verecek olan jüri üyelerine, her iki tarafı da mühürlenmiş, dört inç kalınlığında tahta kutular verilir. Bu kutuların bir tarafındaki mühürün üzerinde "C" harfi, diğer tarafındaki mühürün üzerinde ise "A" harfi bulunurdu. "C", *condemno* yani suçluyu, "A"da, *absolvo* suçsuzu işaret etmekteydi. Jüri üyeleri, gizli şekilde, seçimlerini yaptıktan sonra, jüri üyelerinden bir tanesi, kutulardaki oyları yüksek sesle okuyarak sayardı. **Strachan-Davidson**, V. 2, s. 113 vd.

⁵⁰ **Richardson**, s. 14.

⁵¹ *Lex Iunia*'ya göre, Makedonya'nın *proconsul* rütbesindeki valisi C. Cato, rüşvet aldığı için Tarraco'ya sürgüne gönderilme ile cezalandırılmıştır. Cic. pro. Balbo 11. **Sherwin-White** A. N.: "The Date of the Lex Repetundarum and its Consequences", Journal of Roman Study, V. 7, 1972, s. 84, (Date).

⁵² Kanun, yasal davalar yargılamasını kaldırmış olmamakla beraber, *formula* yargılamasına da, aynı kuvveti verdiği için, bu yeni yöntemin uygulanması, eski yöntemin aleyhine hızla artmıştır. Yasal dava yargılamasının, *in iure* aşamasındaki şekilciliklerini de ortadan kaldırdığı olasıdır. **Umur**, (Lügat), s. 112.

⁵³ *Lex Acilia*'nın tam metni günümüze ulaşmamıştır. Metinde önemli boşluklar bulunmaktadır. Son kısmı ise, tamamen eksiktir. Bu yüzden de, söz konusu kanunun içeriği hakkında, çok ayrıntılı ve kesin bilgiler verebilmek mümkün olmamaktadır.

ampliatio'ya ne de *comperendinatio*'ya yer verilmemiştir⁵⁴. *Comperendinatio*, ceza davalarında özellikle de, tehditle zorla mal alınmasına, rüşvete ilişkin davalarda kullanılan bir yöntemdi. Bu yöntem ile, dava zorunlu olarak ikiye bölünmekte, yargılama iki aşamada tamamlanmaktaydı. Bunlara *actio prima* ve *actio secunda* denilmekteydi. İkinci aşamanın tamamlanmasından sonra ise, oylama yapılırdı⁵⁵. *Ampliatio* ise, Roma Ceza usul hukukunda geçerli olan bir yöntemdi. Buna göre, davayı görmekte olan jüri üyeleri, davanın yeterli şekilde aydınlığa kavuşturulmadığını ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunu bildirirlerse, tüm delillerin yeniden incelenmesi söz konusu olurdu⁵⁶. *Lex Acilia*'nın, çıkarıldığı dönem açısından getirdiği belki de, en önemli yenilik, davalı konumundaki güçlü, zengin, belli bir nüfuza sahip olan devlet adamının karşısında, davacı konumundaki kişilerin durumlarını dengelemeye çalışmasıydı. Davalı, zaten belli bir bilgiye sahip olduğu Roma kuralları önünde, dahası da, muhtemelen arkadaşı ya da tanıdığı olduğu senatörler huzurunda yargılanmaktaydı. Ancak, unutulmaması gereken bir husus, bir *magistra*'nın görev süresi içinde yargılanamayacağıdır. Roma'ya bağlı eyaletlerde yaşayanlar ise, Roma devletinin kurallarının ve hatta Latincenin de, yabancıydılar. *Lex Acilia*, Roma kurallarına ve kültürüne yabancı olan davacılar lehine, mahkemede onlara yardımcı olacak yardımcıları atanması olanağını sağlamıştı. Bu yardımcıları *patronus* denilmektedir⁵⁷.

• *Lex Servilia Caepio* (M.Ö. 109), *lex Servilia Glaucia* (M.Ö. 104 ya da 101 ya da 100), *lex Cornelia* (M.Ö. 81) ve *lex Iulia Peculatus* (M.Ö. 59)'da, bu konuya ilişkin diğer kanunlardır. *Lex Servilia Glaucia*, M.Ö. 100 yılında *praetor* C. Servilius Glaucia tarafından teklif edilmiştir. Bu kanun, yıllık olarak 450 *iudices* seçilmesini öngörmekteydi. *Iudices*'in senatör olmaması gerekmektedir. Kanunun cezaları para cezası ve sürgün şeklindeydi ve *comperendinatio*'ya izin verilmekteydi⁵⁸.

• *Lex Cornelia*, Sulla'nın diktatörlüğü sırasında M.Ö. 81 yılında çıkarılmış ve C. Iulius Caesar zamanında da etkilerini sürdürmüştü. Kanun, eyalet-

⁵⁴ *Lex Acilia Repetundarum* ve benzeri kanunlar *magistra*'ların baskısı üzerine çıkarılmış, esas olarak, fakir Roma halkını korumaya ve durumlarını düzeltmeye yönelik kanunlardır. **Kunkel**, s. 31; **Hunter** W. A.: *Roman Law in the Order of a Code*, 4. Ed., London, 1903, s. 45 vd., (Code).

⁵⁵ **Berger** A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, s. 401.

⁵⁶ **Berger**, s. 361.

⁵⁷ **Sherwin-White**, (Date), s. 92.

⁵⁸ *Cic in Verr.* 1.9.

lerde işlenen hukuka aykırı davranışlar karşısında, *repetundae*'ye verilen cezaları ağırlaştırmıştı. *Quaestio*'nun başında bulunan *praetor*, kura yoluyla, senatörler arasından hakimleri seçerdi. *Lex Cornelia*, hem *ampliatio* hem de *comperendinatio*'ya izin vermekteydi. Cezalar, *litis aestimatio* ile belirlenen paralar şeklindeydi. Ayrıca, *aquae et ignis interdictio* da mümkündü⁵⁹.

• Bir diğer rüşveti engellemeye yönelik düzenleme de, *lex Iulia Peculatus*'tur. Bu kanun, M.Ö. 59 yılında, C. Iulius Caesar'ın ilk *consul*'lüğü sırasında, çıkarılmıştır⁶⁰. *Lex Iulia* hakkında çok kesin bilgiler sahibi olmakla birlikte⁶¹, bazı saptamaları rahatlıkla yapabiliriz. Rüşvet, ihtilas ve suiistimalleri önlemek amacıyla çıkarılmış olan bu kanun, öncelikle, benzer amaçlı diğer düzenlemelerde olduğu gibi, kendisinden önce çıkarılmış olan kanunlardan belirli ölçülerde etkilenmiştir. Buna göre, bu kanunda da, yetkilerini kötüye kullanarak herhangi bir kazanç sağlamış olan *magistra*'nın, elde ettiği kazançtan, paradan, maldan yararlanmış olan kişilere karşı da dava açılması mümkün kılınmıştır. Örneğin, hukuka aykırı olarak alınmış para ya da mal, dava sırasında kimin elinde bulunuyorsa, ondan geri alınabilirdi⁶². Bu çeşit mallar, gerçek malikinin hakimiyetine geri dönmedikçe, zamanaşımı ile iktisaba uygun olmaktan çıkmakta idiler. Iustinianus zamanında da, bu kanun

⁵⁹ L. Dolabella, Cn. Pizo, C. Verres, C. Macer M. Fonteius ve L. Flaccus, *lex Cornelia*'ya göre yargılanmışlardır. Hatta, M. Fonteius ve L. Flaccus'un savunmaları Cicero tarafından yapılmıştır. Cicero, *lex Cornelia*'nın izin verdiği *comperendinatio*, yani "çekişmeli durumun iki kere dinlenmesi" uygulanmasının, doğru, adil sonuçlar doğurmadığını iddia etmekte, bunun yerine *lex Acilia* tarafından kabul edilmiş olan "iddianın, savunmanın ve delillerin yalnızca bir kez dinlenmesi" uygulamasının daha doğru olacağını iddia etmektedir. Cic. in Verr. 1.9.

⁶⁰ Bu kanun, *capita* denilen çeşitli başlıklardan oluşmaktadır. **Umur**, (Lügat), s. 119.

⁶¹ Bu durum, Son imparatorluk dönemine kadar etkilerini yoğun bir biçimde hissettiren, çeşitli rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelere göre, *lex Iulia*'nın, Son imparatorluk döneminde, Cumhuriyet dönemi ya da İlk imparatorluk dönemi ile kıyaslandığında, daha az önem taşıyor olması ile açıklanabilir. Cod. Iust. 9. 27. 1'de sözü geçen zararın iki katının karşılanması hususunun büyük olasılıkla, daha sonradan kanuna eklendiği düşünülmektedir. Bu kanunun pek çok hükmü hakkındaki bilgiye, Cicero'nun *oratores*'inden ulaşmak mümkündür. Cicero, Cilicia eyaletinin *proconsul*'luğunu yaptığı dönemde, kendisine karşı *lex Iulia Peculatus* kapsamında hiçbir davanın açılmamasıyla övünmektedir. **Lintott D.**: "The Leges de Repetundis and Associate Measures under the Republic", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Röm. Abteilung*, 1982, s. 140.

⁶² Roma hukukunun karakteristik özelliği gereğince, bu gibi durumlarda, üçüncü kişilerin iyiniyeti korunmamaktaydı. **Watson A.**: *The Spirit of Roman Law*, Georgia, 1995, s. 46, (Spirit).

yürürlükte idi. Ancak *Lex Iulia Peculatus*, pekçok bakımından, kendisinden önceki düzenlemelerden daha sert özellikler taşııyordu. *Lex Iulia*, sürgün cezasını ortadan kaldırmakla birlikte, *litis aestimatio*'nun yanısıra, söz konusu kanun gereğince mahkum olan kimselerin şerefsizlikle (*infamia*) lekeleneceklerini, buldukları makamları kaybedeceklerini, bundan böyle davalarda tanıklık, hakimlik yapamayacaklarını ve senatör olamayacaklarını kararlaştırmıştı⁶³.

• *Lex Iulia, Senatus consultum Calvisianum de Repetendis Pecuniis* ile desteklenmiştir. *Senatus consultum Calvisianum*, Roma senatosunun Yunanca olarak, yaklaşık olarak, M.Ö. 4 yüzyılda hazırladığı bir emirnamedir. Bu emirname, *lex Iulia*'ya bir ek niteliğinde olup, *lex Iulia*'da gerekli olan değişiklikleri yapmayı, ve onun içeriğini aydınlatmayı amaçlamaktaydı. Gerçekten *lex Iulia*'nın getirmiş olduğu hususların bir kısmının anlaşılması bazı güçlükler taşıdığından, bu karmaşık noktalar *senatus consultum Calvisianum* ile belli ölçüde açıklığa kavuşturulmuştu. *Senatus consultum Calvisianum*'un çıkarılmasından sonra, Roma eyaletlerinde oturanlar, özel ya da tüzel bir kişi tarafından, kendilerinden zorla alınmış olan malları geri almak isterlerse, senatoyu göreve davet etmeye yetkili *magistra*'nın önüne gelerek, iddialarını

⁶³ D. 48.11; Cod. Iust. 9. 27. *Lex Iulia*, mahkum edilenlere verilecek cezalar açısından da, kendisinden önceki düzenlemelerden etkilenmiş ve haksız kazanç elde edilmesini önlemek için, belli ölçüde daha sert yaptırımlar getirmeye çalışmıştır. Örneğin, *lex Iulia*'ya göre mahkum edilen bir kimsenin malvarlığının üçte birine el konulur, *senatus* veya *decuriones* olma hakkı elinden alınır, hakimlik yapamaz ve toplumda sahip olduğu tüm saygınlıklarını yitirirdi (D. 48. 7. 1 pr). Eyalet senatosunun üyelerine *decuriones* denilmekteydi. *Ordo decurionum* üyeleri, ömürleri boyunca bu görevi yaparlardı. Boş kalan yerler, beş yıllık aralıklarla doldurulurdu. Bu göreve getirilmeye yetkin olanlar, yüzbin *sesterz*'lik gelire sahip olan, daha önceki eyalet *magistra*'larıydı. *Decuriones*, toplumun yararına olacak herşeyle ilgilenirdi. Ayrıca eyalet yöneticilerinin vermiş oldukları para cezalarına, temyiz mahkemesi olarak da bakarlardı. **Berger**, s. 427. (D. 50. 2; Cod. Iust. 10. 32- 33- 35). Klâsik sonrası dönemde, Roma'ya bağlı şehirlerin (*civitas*), *curia*'larına dahil üyelerden oluşan asilzade sınıfına yüklenen ağır yükümlülüklerden dolayı kimse *decurio*'luk görevine getirilmek istememekte ve bu yüzden görevleri arasındaki vergi toplama işi aksamaktaydı. M.S. 4. yüzyılda, *decurio*'luk, zorunlu ve kalıtsal bir görev haline gelmişti. Söz konusu kişilerin görevlerini yerine getirmelerini sağlamak için, malvarlıkları güvence olarak tutulmaktaydı. **Umur**, (Lügat), s. 55. Buna benzer şekilde, *lex Iulia Repetundarum*'a göre mahkum edilen kişinin, kamu önünde tanıklık yapması ya da hakimlik görevini yerine getirmesi yasaktı (D. 48. 11. 6. 1). *Lex Iulia*'ya göre, yetkilerini kötüye kullanarak, başkasının mallarını gasp eden kişi, bir mahkemeye başkanlık edemez, tanık olarak dinlenemezdi (D. 1. 9. 2). **Hunter** W. A.: Introduction to Roman Law, New Ed. by A. F. Murison, London, 1921, s. 1063, (Introduction).

ortaya koymalıydılar. Bunun istisnasını ise, davalının idam cezasına ilişkin olarak yargılandığı durumlar oluştururdu. Roma hukukçuları bu istisnayı iki farklı şekilde açıklamaktadırlar. Burada belirtilen idam cezası, başkasından zorla, tehditle birşeyler alma değil de, zorla, tehditle başkasından birşeyler alma suçu ile birleşen başka suçlara ilişkin cezalardır, diyenlerin yanı sıra, bunun, özel bir sürgün cezasını belirttiği düşünenler de bulunmaktadır. *Senatus consultum Calvisianum*, maddi hukuktan çok, yargılama esasları ile ilgilendiğinden, *lex Iulia*'dan kaynaklanan sürgün cezası ile ve vatana ihanet, cinayet gibi, rüşvete ilişkin olmayan diğer çeşitli kanunlardan kaynaklanan yargılamanın istisnasını oluşturmaktaydı. Buna göre, *senatus consultum Calvisianum* ile getirilen istisna, senatörlerden oluşan jürilerin karmaşık davalarla meşgul edilmelerini engellemekteydi⁶⁴.

3. Roma Hukukunda Rüşveti Engellemeye Yönelik Düzenlemelerin Özellikleri

- Roma hukukunda rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerin genel özelliklerinden biri, bu çeşit düzenlemelerin, kendilerinden daha önceki tarihlerinden etkilenmiş olmalarıdır. Ortaya çıkan yeni durumlara ilişkin olarak, bazı yeni hükümler içermekle birlikte, rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeler, büyük ölçüde daha önceki düzenlemelerden etkilenmişlerdir⁶⁵.

- Rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelere ilişkin olarak tartışmalı olup, zaman içinde değişikliklere uğramış olan bir nokta ise, rüşvet davalarında karar vermeye yetkili olan jüri üyelerinin seçilmesine ilişkindir. Roma hukukunda, bir rüşvet davasında esas olarak hazır bulunmaları gereken kişiler şunlardır: Davalı, davacı (bir ya da birkaç kişi olabilir), *patronus*, *magistra* ve jüri üyeleri. Rüşvet davalarında davalı konumundaki kişi, genellikle eski senatör ya da devlet görevinin sona erdiği eski bir *magistra* idi. Davacı ise, devlet adamına para kaptırmış olan özel bir kişiydi. Genellikle, eski devlet adamına karşı açılan davaya, bu devlet adamının kendilerinden zorla para

⁶⁴ Bu yorumu doğrulayan bir uygulama, M.S. 15 yılında yaşanmıştır. Davacı, Granius Marcellus'u, hem vatana ihanet, hem de zorla kazanç elde etmekten dolayı suçlamıştır. İmparator Tiberius'un başkanlığındaki tüm senato üyeleri, Marcellus'u vatana ihanet suçlamasından beraat ettirmişler, fakat zorla kazanç sağlama suçlamasını *recuperatores*'e göndermişlerdir. **Schizas** M. P.: *Offences Against The State in Roman Law*, London, 1926, s. 208.

⁶⁵ **Ferguson** W. S.: "Lex Calpurnia of 149 B.C.", *Journal of Roman Study*, V. 11, 1921, s. 86 vd.

aldığı birden fazla kişi, birleşerek katılırlardı. *Patronus* ise, davahlar için bir rehber veya koruyucu konumundaydı. Zaman içinde, *patronus* rüşvet davalarındaki en önemli organizator, düzenleyici kişi konumuna gelmişti. *Patronus* ile davacı arasında yakın akrabalığın, evlilik ya da diğer herhangi bir yasal bağın bulunmaması gerekmedeydi. Üstelik, davacının güven duymadığı bir *patronus*'u kabul etmeme hakkı da bulunmaktaydı⁶⁶. *Magistra*, kural olarak, *praetor* yani, yargılama prosedürlerinin uygulanmasını sağlayan seçilmiş bir devlet görevlisi idi⁶⁷. Aslında, *praetor*'un rüşvet davalarında, çok büyük bir faaliyeti bulunmamaktaydı. Buna göre, *praetor*'lar rüşvet davalarında kanun hükümlerinin uygulanmasını emredemezler ya da jüri üyelerine belli bir hususu dikte edemezlerdi⁶⁸.

Rüşvet davalarında kararı, oy çokluğuna göre, davada görevlendirilmiş olan jüri üyeleri vermekteydi. 450 adet jüri üyesi adayları arasından hem davacı, hem de davalı, karşı tarafla akraba, evlilik ya da diğer yasal bağlarla bağlı olanları reddederlerdi. Davacının belirlediği yüz isimden, ellisini davalı

⁶⁶ Berger, s. 623.

⁶⁷ Bilindiği üzere *magistra*, Romanın çeşitli dönemlerinde devletin başında bulunan büyük memurlara verilen isimdir. Özellikle Krallık, Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk dönemlerinde devlet yönetiminde bulunan üç büyük organdan bir tanesi, *magistratus* idi. Krallık döneminin tek *magistra*'sı, *rex* yani kraldı. Cumhuriyet döneminde, *imperium*'u olan *dictator*, *consul*, *praetor* ve *potestas*'ı olan *ensor*, *quaestor*, *aedilis curulis* ve *pleb*'lerin *magistra*'ları olarak da, *tribunes plebes* ve *aedilis plebis* karşımıza çıkmaktaydı. Bir *magistra*'nın, *potestas*'ı, önceleri, *imperium* anlamına gelmekteydi. Cumhuriyeti döneminin ilerleyen zamanlarında ise, *potestas imperium*'u olmayan büyük *magistra*'ların yetkilerini belirtmek için kullanılmıştır. Bu çeşit *magistra*'ların, ordu yönetmek ya da meclisi toplantıya çağırıp, kanun önerisinde bulunmak dışında, emir ve ceza verme yönünde geniş yetkileri bulunmaktaydı. İlk imparatorluk döneminde, bu *magistra*'lar varlıklarını devam ettirmekle birlikte, faaliyetleri oldukça azalmıştı. Ancak, tüm bu *magistra*'ların üstünde, *princeps* denen yeni bir *magistra* daha ortaya çıkmıştı. Son imparatorluk döneminde ise, *magistra*'lar yalnızca bir şeref makamı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi. Artık en güçlü kurum, imparator durumuna gelmişti. O halde, *magistra* kısaca şöyle tanımlanabilir; *Magistra*, Roma kavmi adına hukuku uygulayan kişilerdir. *Magistratus*, bir kamu görevidir. Bu kişiler, adaletin düzenli işlenmesini sağlamak için, söz konusu görevlerin başına getirilmiştir. Farklı dönemlere göre, idarî, adlî, siyasi ya da askerî yetkilere de sahip idiler. Krallık döneminde, bu görevi, rahip hukukçuların yardım ettiği krallar, sonra *consul*'ler ve M.Ö. 367 yılından itibaren *praetor*'lar gerçekleştirmişlerdi. Krallık döneminde, krala adlî işlerde yardım eden rahip hukukçular ise, gelenekleri ve kanunları yorumlayan, davaların görülebileceği ve görülemeyeceği günleri bir takvim şeklinde belirleyen ve din adamı olan hukukçulardı. **Villey M.**: Roma Hukuku Güncelliği, Türkçesi B. Tahiroğlu, İstanbul, 2000, s. 23.

⁶⁸ **Venturini C.**: Studi sul Crimen Repetundarum nell'Eta Republican, Milano, 1979, s. 64.

belirlerdi. Davacının kırksekiz tanığı mahkemede ifade vermek üzere çağırılmak hakkı da bulunmaktaydı⁶⁹. *Lex Acilia*, davacıya davası hakkında gerekli araştırma ve incelemeyi yapabilmesi için yetecek süreyi tanımlıyordu. Kanun ayrıntılı bir biçimde, gizli jüri oylamasını açıklamış ve bu şekilde yapılmasını belirtmişti. Son olarak da, dava sonunda davalı mahkum edilmişse, mahkumiyet kararının verilmesine yönelik olarak en çok kim gayret göstermişse, kanun tarafından ödüllendirilirdi. Kural olarak bu ödüle, davacı hak kazanırdı. Ancak bazı hallerde, *patroni* ya da tanığın da ödüllendirilmesi mümkündür. Ödül olarak ilgili kişiye, belli miktarda para verilmesinin yanı sıra, bazen Roma vatandaşlığının tanınması söz konusu olmaktadır⁷⁰. Davalılar, çoğunlukla senatör olduklarından, pekçok senatör, rüşvet davalarında görev alacak jüri üyelerinin senatörlerden oluşturulması eğilimini taşımaktaydılar. Oysa Caius Gracchus⁷¹, senatörlerden oluşan bir jürinin, kendi arkadaşları olan bir

⁶⁹ Tanıkların mahkemeye getirilmeleri için, davacı tarafından belli bir zor kullanılması da yasal olarak mümkündür. İddialarını, tanık beyanlarına dayandıran tarafın, bu tanıkların mahkemeye gelmelerini sağlaması, çok büyük önem taşımaktaydı. Roma hukukunun her döneminde, mahkemeye davet edilmiş olmalarına rağmen, davete uymayan tanıklar cezalandırılırdı. **Küçükgüngör E.**: "Roma Özel Hukuku'nda Delil ve İspat", Prof. Dr. Ali Bozer'e Armağan, BATİDER, Ankara, 1998, s. 482. Sistem dışı yargılamada, yargılamanın her aşamasında olduğu gibi, tanıkların mahkemeye çağrılmasında da, devletin etkisi yoğun olarak hissedilmekteydi. Mahkemenin bulunduğu yerden uzakta oturan tanıkların yol masrafları ve tanıklıkları sırasında yaptıkları çeşitli temel nitelikteki harcamalar ise, devlet tarafından değil, tanığın dinlenmesini talep etmiş olan tarafca karşılanmaktaydı. Tanık, davada ifade vermeye ancak onbeş gün boyunca zorlanabilirdi. Bu süre zarfında, hakim tarafından tanığın ifadesi alınmazsa, bu yüzden zarara uğrayan tarafın zararlarının hakim ce karşılanması gerekirdi. **Ferguson M. C.**: "A Day in Court in Justinian's Rome: Some Problems of Evidence, Proof and Justice in Roman Law", Iowa Law Review, V. 46, 1961, s. 748. Roma Medeni yargılamasına ilişkin olan bu esaslar, Ceza yargılaması için de kabul edilmekteydi. Ancak, Roma Ceza yargılamasında çok büyük önem taşıyan bir husus, tanıkların ifadelerinin alınması sırasında mahkemede hazır bulunmaları ve ifadelerinin, bizzat davayı gören hakim tarafından alınması idi. **Strachan-Davidson**, V. 1, s. 115; **Sungurtekin-Özkan M./Türkoğlu-Özdemir G.**: Roma Hukukundan Günümüze Medeni Yargılamanın Esasları, Ankara, 2008, s. 86 vd.

⁷⁰ Bazen de, Roma vatandaşı olmayan bu kimseye, gerçek anlamda vatandaşlık verilmeyle birlikte, Roma vatandaşlığının sağladığı çeşitli olanaklar tanınmaktaydı. **Scullard H. H.**: From the Gracchi to Nero, A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68, 5. ed., Routledge, 1982, s. 75.

⁷¹ Gracchus veya Graque'ler, Roma Kamu hukukunda giriştikleri siyasi mücadelelerle tanınan iki kardeşdir. Her ikisi de, Roma'nın tanınmış hatiplerindendir ve Halk *tribun*'luğu (*tribunatus plebis*) görevini yapmışlardır. Kardeşlerden birini adı, Tiberius, diğerininki ise, Caius'dur. Tiberius Gracchus, M.Ö. 133'de, Caius Gracchus ise, M.Ö. 121 yılında ölmüştür. **Okandan**, (Amme), s. 90 dip. 93. Caius Gracchus, M.Ö. 123-122 yıllarında

senatörü yargılama hususunda çok yumuşak davranacakları görüşündeydi⁷². İlk olarak, *Lex Calpurnia Repetundarum*, daha sonra da, *lex Iunia*, *lex Servilia Caepio* ve *lex Cornelia*'ya göre, yalnızca senatörler jüri üyesi olarak hizmet vermişlerdi. *Lex Acilia* ve *lex Servilia Glaucia*'ya göre ise, yalnızca *equites* yani şövalye denen politik bir hizmette bulunmayan zengin Roma'lılar, jüri üyesi görevini gerçekleştirmişlerdi⁷³. Son olarak da, M.Ö. 70 yılında jüri üyeleri, senatörler, şövalyeler ve şövalyelerden daha fakir olup, farklı sınıflara üye olan kimselerden oluşturulmuştu. Bu uygulama, *lex Cornelia* ve *lex Iulia* denilen kanunlarda gerçekleştirilmiştir⁷⁴. M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında, Roma'lılar tüm Akdenizi, ya doğrudan eyaletleri haline getirmek yoluyla, ya da dolaylı olarak, kendilerine bağlılık göstermiş olan krallar aracılığıyla kontrolleri altında tutmaktaydılar. Roma devletini, aynı anda bir yıllık süre için görev yapan iki *consul* yönetmekteydi. Senatörler, eyaletlerde belirli sürelerde görev yapacak kişileri, atamaktaydılar. Bu görevlilerin, yasal ya da

tribunatus plebis görevini yaparken, çeşitli kanunlar hazırlayarak, oligarşiyi devirmeyi, *senatus*'un nüfuz ve otoritesine önemli darbeler indirmeye çalışmıştır. Bu sonuca ulaşabilmek için, çeşitli teşebbüslere girişerek Roma Kamu hukukunda yeni bir dönem başlatmıştır. Üstelik bu önemli adımları atarken, çok ciddi bir muhalefete karşılaşmıştır. Öncelikle, hükümet işlerinde *senatus*'un geniş yetkilerini kısıtlayarak, önemli kararlarda Halk meclislerine söz hakkı tanımıştır. Bütün büyük sorunlarda, doğrudan doğruya halka başvurulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla da, *tribu* meclislerinin (*Comitia tributa*) otoritesini, *senatus* aleyhinde arttırmıştır. Aynı şekilde, dış meselelere ilişkin işlere de müdahale ederek, bu alanda da etkisini hissettirmiştir. *Senatus*'un görüşünü almadan, Roma devletinin mali işleri hakkında önemli kararlar almıştır. Üstelik, *senatus* üyelerinin sayısını çoğaltıp, *senatus*'un içine kendi adamlarını yerleştirerek, söz konusu kurumu iyice etkisizleştirmiştir. C. Gracchus, çıkardığı arazi kanunu ile, savaşlarla kazanılan toprakların büyük kısmına el koyan, Roma'lı asillerin bu açgözlülüklerini frenlemiştir. C. Gracchus, bütün bu faaliyet ve teşebbüsleriyle, bir taraftan *senatus*'u baltalamaya, hükümeti *senatus*'un elinden kurtarmaya, oligarşiyi yıkmaya çalışırken, diğer taraftan da, hükümetin çeşitli fonksiyonlarını kendi elinde toplamıştır. Fakat tüm bu girişimleri, M.Ö. 122 yılında *tribunatus plebis*'ten çekilmesi ile tamamlanmadan sona ermiştir. Bundan sonra, oligarşi yeniden dirilmeye başlamıştır. **Okandan**, (Amme), s. 90-1.

⁷² **Venturini** s. 69.

⁷³ *Equites* sınıfına dahil olanlar, çoğunlukla, atlarını bizzat kendileri sağlarlar. Çeşitli ayrıcalıklara sahip olan süvariler, özellikle Gracchus'lardan sonra, M.Ö. 123 yılında, *lex Sempronia* gereğince *ordo equiteris* şeklinde ayrı bir sınıf olarak kabul edilmiştir. Bu sınıfın, esas olarak askerî mi, yoksa sivil mi olduğu tam olarak saptanamamıştır. *Equites* önceleri, devletçe temin edilmiş olan atlarla hizmet veren belirli sayıdaki Roma vatandaşları için kullanılmıştı (*equites equo publico*). **Schulz**, s. 169.

⁷⁴ M.Ö. 46 yılında Iulius Caesar jüri üyelerinin düzenlenişine ilişkin çeşitli değişiklikler yapmıştır. **Scullard**, s. 78.

yasa dışı olarak eyaletlerde büyük kazançlar elde etme olanakları bulunmaktaydı⁷⁵. İşte Roma hukukunda rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerin temelinde yatan yasal fonksiyon da, devlet görevlilerini, davranışlarından ötürü sorumlu tutabilmektir. Roma hukukçuları arasında, Roma hukukundaki rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerin taşıdığı, devlet görevlilerini davranışlarından ötürü sorumlu tutmak amacının yalnızca bir aldatma olduğu yönünde bir inanış da bulunmaktadır. Bu inanışa göre, bu çeşit düzenlemelerin “ulvi” amacının tam aksine, asıl hedefleri politik rekabet alanında bir güç gösterisi oluşturmaktır⁷⁶.

Daha önce de belirtildiği üzere, rüşvet davalarında davalılar büyük çoğunlukla devlet adamları idi. Ancak bu davaların asıl ilginç tarafı, davacı konumundaki, devlet adamının hukuka aykırı davranışından zarara uğradığını iddia eden özel kişilerin de, çoğunlukla devlet adamları olmasıydı. Roma’lı politikacıların, kendi politik zaferleri için, muhtemel rakipleri hakkında bu çeşit davalar açtıkları düşünülmektedir. Roma devletini yöneten elit sınıf, rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeleri, elit sınıfın üyelerinden bir ya da bir kaç kişinin diğerleri üzerinde baskı kuracak şekilde büyük güç ve zenginlik sağlamlarını engellemek için istemiş olsa dahi ve rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerin, her ne kadar “kurnazlıkla” saptırılmış fonksiyonları bulunsa da, bu durum, söz konusu düzenlemelerin temelinde, Roma’lı devlet adamlarının hukuka aykırı şekilde başkalarından kazanç elde etmelerini önlemek ve bu çeşit davranışlarından dolayı, onları sorumlu tutmak ve bu yüzden zarara uğrayanların zararlarını karşılamak olduğunu inkar etmek yanlış olacaktır⁷⁷.

Senato, eyaletlerde yaşayanların, eyalette görevlendirilmiş ve yetkilerini kötüye kullanan devlet adamlarına karşı olan iddialarını dinlemek üzere, geçici bir mahkeme olarak hareket etmekteydi. Ayrıca senato bu davalarda, eyaletlerde yaşayanların haklarını koruması için *patroni* sıfatıyla hareket edecek senatörler seçmelerine olanak tanımaktaydı⁷⁸.

⁷⁵ Badian, s. 81.

⁷⁶ Sherwin-White A. N.: “The Lex Repetundarum and the Political Ideas of Gaius Gracchus”, Journal of Roman Study, V. 18, 1982, s. 71, (Gracchus)

⁷⁷ Gerçekten de, M.Ö. İkinci yüzyılın başlarında, Roma eyaletlerinde yaşayanlar, eyalet yöneticilerinin hukuka aykırı olarak, kendilerinden yüklü miktarlarda para ve mal toplamalarına karşılık olarak, Roma senatosundan, kendilerini korumalarını talep etmişlerdir. Sherwin-White, (Gracchus), s. 74 vd.

⁷⁸ Liv. 43. 2.

• Rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelere ilişkin olarak çekişmeli olan ve değişikliklere uğramış olan tek husus, jürinin oluşturulması değildir. Bundan başka, söz konusu düzenlemelerde, rüşvet davası sonucunda mahkum edilene verilen cezalar hakkında da, önemli değişiklikler yapılmıştır.

Çoğu Roma Ceza kanunları, ya mali ya da idam cezası olacak şekilde, yalnızca tek tip ceza öngörmüştür. İdam cezasına ilişkin olarak, Roma'lılar dikkate değer bir sistem oluşturmuştur. Bu sisteme göre, bir ceza davasında suçlu bulunarak mahkum edilen kişi, işlediği suçun niteliğine göre, ölüm, sürgün, aşiretten çıkarılma gibi çeşitli cezalara mahkum edilebilirdi. Roma hukukunda, idam cezası (*poena capitalis*) mutlaka ölüm sonucunu doğurmak zorunda değildi. *Capitis deminutio maxima* ve *capitis deminutio media* konumuna⁷⁹ düşürülmek de, idam cezası olarak kabul edilmekteydi⁸⁰. Sürgün cezaları, genellikle Napoli, Praeneste, Tibur gibi çeşitli *civitates foederatae*'de gerçekleştirilirdi⁸¹.

Roma hukukuna göre, M.Ö. 63 yılına kadar sürgün, yasal bir ceza olarak kabul edilmemekteydi. Bu tarihten sonra ise, seçimlere ilişkin olarak rüşvet alınması suçunun cezasının 10 yıllık sürgün olarak kararlaştırılması ile, sürgün yasal bir ceza olarak kabul edilmişti. Bu tarihten önce ise, *quaestiones* mahkemesi yine de, önüne gelen davalarda, kendi iradesini kullanarak sürgün cezası verebilmekteydi. Ancak bunun, daha önce de belirtildiği üzere, yasal

⁷⁹ *Caput* (baş), Roma hukukuna göre, hukuksal kişilik anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak da, başın eksilmesi olarak ifade edebileceğimiz *capitis deminutio*, kişinin hukuksal konumunda bazı eksilmelere yol açar. D. 4. 5. 11. “*Capitis deminutio* üç çeşittir. Büyük, orta ve küçük. Sahip olduğumuz statüler, hürriyet, vatandaşlık ve aile durumu şeklinde üç tane olduğundan, bunların üçünün de kaybı, en büyük *capitis deminutio* olur. Özgürlüğün korunmasına rağmen, vatandaşlık kaybedilmişse, orta *capitis deminutio* gerçekleşir. Özgürlük ve vatandaşlık kalıp, yalnızca aile durumunda bir değişiklik gerçekleşirse, en küçük *capitis deminutio* söz konusu olur”. *Capitis deminutio maxima*, yani büyük *capitis deminutio*, özgürlük durumunun kaybolması, hür bir kişi iken, köle konumuna düşülmesi durumunda gerçekleşir. *Capitis deminutio media*, yani orta *capitis deminutio*, vatandaşlık durumunun kaybolması, Roma vatandaşının yabancıya dönüşmesi durumunda gerçekleşir. Bu durum, kişinin sürülmesi ya da Latin kolonilerine göç etmesi ile gerçekleşir. *Capitis deminutio minima*, yani küçük *capitis deminutio*, kendi hukukuna tabi olma durumunun kaybolması, *sui iuris* iken, *alieni iuris* konumuna düşülmesi ile gerçekleşir. **Watson A.**: *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford, 1967, s. 25, (Persons). **Oğuzoğlu C.**: *Roma Hukuku*, Ankara, 1959, s. 53-4.; **Goudy H.**: “*Capitis Deminutio in Roman Law*”, *The Juridical Review*, V. 9, 1897, s. 133 vd.

⁸⁰ **Türkoğlu-Özdemir G.**: *Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik)*, Ankara, 2008, s. 163 vd.

⁸¹ **Harries J.**: *Law and Crime in the Roman World*, Cambridge, 2007, s. 84.

bir dayanağı bulunmamaktaydı. M.Ö. 149 yılında, *lex Calpurnia, quaestio perpetua* denilen daimi mahkemeleri kurarak, rüşvet davasında mahkumiyetin cezasının sürgün olacağını kesin olarak kurala bağlamıştı. *Lex Servilia*'dan önce, para cezası yalnızca zorla alınmış şeyin gerçek değerinin ödenmesi şeklindeydi. Söz konusu kanun ise, ödenmesi gereken para cezasını, zararın iki katına çıkarmıştı. Sürgün ise, mahkemeye çıkmaktan kaçınarak, Roma'dan kaçmaya kalkışanlara verilen cezadır⁸². *Lex Acilia*'da, idam cezasından söz edilmemekteydi. Hatta bu kanunda, mahkemenin takdirine bırakılmış bir sürgün cezasından dahi bahsedilmemiştir. Buna rağmen, uygulamada *lex Acilia* ya da başkaca bir rüşveti engellemeye yönelik kanundan ötürü mahkum edilmiş kişinin mutlak olarak sürgün cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Roma hukukçuları bu durumu, zararın iki katını ödemeye mahkum edilen davalıların büyük çoğunlukla aciz durumuna düştükleri ve bu yüzden de sürgün cezasına çarptırıldıkları şeklinde açıklamaktadırlar. Bu görüşü destekleyen bir dava ise, M.Ö. 113 yılında gerçekleşmişti. Bu tarihte C. Cato, rüşvet almaktan dolayı suçlu bulunmuş, ancak mahkeme onu, az miktarda bir meblağ ödemeye mahkum edince, Cato Roma'da yaşamaya devam etmişti⁸³. Ancak, çoğunlukla bir rüşvet davasında verilen mahkumiyet kararına ilişkin olarak ödenecek miktar, ilgili kişiyi aciz durumuna düşürecek kadar büyük olmaktaydı. Rüşvet davalarında mahkumiyet, mahkum olan kişinin şerefsizlikle (*infamia*) lekelenmesi sonucunu doğurmaktaydı⁸⁴.

Bu çeşit düzenlemelerden ötürü, günümüzde, Roma hukukundaki rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerin, cezaî karakter taşıdıkları inancı hakim olmuştur. *Lex Acilia*, mahkumiyet kararının yerine getirilmesine ilişkin olarak Ceza hukuku ifadesi olan *nominis delatio*'yu kullanmaktadır. Ancak, Roma hukukunda rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeler cezaî karakterlidir şeklinde kesin bir saptama yapmak da, doğru değildir. Buna göre, örneğin *lex*

⁸² Bu kanuna göre, M. Aquillius, P. Rutilius, M. Scaurus ve Q. Metellus Numidicus sürgün cezasına çarptırılmıştır. **Harries**, s. 87.

⁸³ Cic. in Verrem 3. 184; 4. 22.

⁸⁴ Roma vatandaşı olsun ya da olmasın, bir kimsenin veya devletin malına haksız olarak el koyan *magistra*'ların, bu fiilleri suç sayılmıştır. Oniki Levha Kanununda görevini kötüye kullanan kaza organının ölümle cezalandırılacağı belirtilmiştir. M.Ö 204 yılında avukatlara teberruda bulunma da yasaklanmış, bu yasak İmparatorluk döneminde de devam etmiştir. **Okandan**, (Suç), s. 332. Rüşvet davalarında mahkum olan kimseler, şerefsiz sayılırlar, siyasi haklardan ve kamu hizmetlerini görmekten mahrum edilirdi. Bu kimseler, devlet hizmetinde kalamazlar, devlet hizmetine tekrar giremezler, *senatus* üyesi olamazlardı. **Türkoğlu-Özdemir**, s. 105-6.

Acilia Repetundarum'un en belirgin özelliği, zarar görenin uğradığı zararın tazminini, hukuka aykırı fiil işleyerek, zarara yol açan failden istemesidir.

a. Rüşvet Davalarında İzlenecek Yasal Yollar

• Rüşvet davalarının görüldüğü mahkemeler daimi özellik taşıymaktaydı. Her sene yeni jüri üyeleri seçilirdi. *Quaestor*, zararları tazmin etmek için devletin para toplamasını ve toplanan paraların gerektiği şekilde dağıtılmasını sağlardı. Davacının ayrıntılı bir biçimde araştırma yapmak ve kırksekiz kadar tanıdığı mahkemekeye çağırma hakkı bulunmaktaydı. Bunun yanısıra mahkemenin, kurallara uymayan, saygısızca hareket eden tanıklara ve ısrarla karar vermekten kaçınan jüri üyelerine para cezası verme yetkisi bulunmaktaydı. Bu şekilde mahkeme, gerçeğe ulaşmaya çalışmaktaydı. Rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeler, jüri üyelerinin ne şekilde kararlarını açıklayacağını da ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştu. Bu yolla, kararların gizliliği sağlanmaya çalışılmıştı. Bir Eylül'den önce açılan davalarda, zararın iki katının ödenmesi şeklinde bir mahkumiyet kararı verilebileceğinden, hiç kimse bir rüşvet davasının açılmasını engelleyemez ve mahkemeler de bu çeşit davaları, senatonun ya da halk meclisinin toplantısı gibi, çok önemli sebepler dışında erteleyemezdi⁸⁵.

• *Lex Acilia* ile getirilmiş olup, rüşvet davalarında izlenecek yolu belirten bir kurala göre, davacıların, *lex Calpurnia* ya da *lex Iunia*'da düzenlenmiş olan *sacramentum* yoluyla⁸⁶ kovuşturulan bir kimsenin, jüride yer almasına izin vermemeleri gerekmektedir⁸⁷.

• *Lex Acilia*'nın yasal olarak kabul edilmesinden önce işlenmiş olan suçlarda, zararın tam karşılığınca, *lex Acilia*'nın kabulünden sonrakilere ise,

⁸⁵ Jolowicz, s. 329 vd.

⁸⁶ *Sacramentum* kural olarak yemin anlamına gelmektedir. *Legis actio sacramenti* denilen yasal davada, tarafların yatırdıkları belirli miktarda paraya da *sacramentum* denilmektedir. Roma hukukunun oldukça eski dönemlerinde kullanıldığı için, *sacramentum* kavramının ilk önceki niteliği hakkında çok kesin bir bilgi sahibi değiliz. Bu dönemlerde, davanın tarafları ilahları şahit göstermek üzere, yemin ederler ve aynı zamanda dava konusunun değerine göre, beş öküz veya beş koyunu ilahlara kurban etmeyi adarlardı. Basılmış paranın kullanılmaya başlamasından sonra, beş öküz yerine 500 as; beş koyun yerine de 50 as yatırılarak, bu para ile ilahlara adak adanmaya başlanmıştır. Daha sonraları ise, yeminle beraber yatırılan para, devlet hazinesine gitmeye başlamıştır. Davayı kazanan taraf *sacramentum*'unu geri alır, davayı kaybeden tarafın *sacramento*'suna ise, dava masrafı olarak devlet hazinesince el konurdu. **Umur**, (Lügat), s. 186.

⁸⁷ **Strachan-Davidson**, V. 1, 51.

zararın iki katının tazmin edilmesi kuralı uygulanmaktaydı. Bu düzenlemeden, *lex Calpurnia* ve *lex Iunia*'da, zararın tam karşılığınca tazmin edilmesi kuralının bulunduğu, zararın iki katının karşılanması ise, *lex Acilia* ile getirildiğini yorumlayarak çıkarabiliriz⁸⁸.

- Rüşvet davalarında, davacının uğramış olduğu zararın tazmini için, zararın hesaplanması gerekmektedir. Roma hukukunda zararın hesaplanması, zararın tam olarak aynı miktarıyla ya da iki katı ile tazmin edilecek olmasına göre değişmekteydi. Bu konuda temel dayanağı, *Lex Acilia*'da kullanılan hesaplama esasları oluşturmaktadır. Söz konusu esaslar, büyük ölçüde *lex Calpurnia* ve *lex Iunia*'dakilerden etkilenecek ortaya konmuştur⁸⁹.

- *Lex Acilia*'ya göre, dava, eylül ayının birinden önce açılmışsa, söz konusu kanun ile ortaya konmuş normal yargılama usulleri kullanılırdı. Ancak davacı, davayı eylülün birinden sonra açmışsa, daha farklı bir yöntem izlenirdi. O halde, davanın 1 Eylül'den önce ya da sonra açılması büyük fark yaratmaktaydı. Bunun nedeni de, davayı bitirmek için gereken süredir. Roma hukukuna göre, bu çeşit davaların senenin sonu olan 31 Aralık'dan önce karar bağlanması gerekmektedir. Çünkü bu tarihte, *magistra*'nın bir yıllık olan görev süresi sona ermekteydi. O halde, 1 Eylül'den sonra açılan bir davanın kısa ve hızlı bir yargılama ile karara bağlanması şarttı. 1 Eylül'den önce, *lex Acilia*'ya göre açılan bir davada, davacı haklı bulunursa, zararının iki katını elde edebilme olanağına sahipken, 1 Eylül'den sonra açılan bir rüşvet davasında ise, davacı dava sonunda haklı bulunursa, yalnızca zararını karşılayacak miktarı elde edebilirdi. Buna karşılık 1 Eylül'den sonra açılan davalarda, hızlı ve kısa bir yargılama sonucunda, taraflar çok daha kısa sürede sonuca ulaşabilmekteydiler⁹⁰.

- Ayrıca, *lex Calpurnia* ya da *lex Iunia*'ya göre karara bağlanmış durumlar, *lex Acilia*'ya göre yeniden incelenemezdi. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, senato *lex Acilia* ile, aynı durumun birden fazla kere cezalandırılmasını engellemeye çalışmıştı. *Lex Acilia*'yı izleyen düzenlemelerde de, davacının uğradığı zararın iki katının karşılanması hususuna ilişkin herhangi bir değişiklik yapılmamıştı⁹¹.

⁸⁸ Schisas, 118.

⁸⁹ Schisas, 121.

⁹⁰ Strachan-Davidson, V. 1, s. 76 vd.

⁹¹ Ancak *lex Cornelia*'ya ilişkin olarak çeşitli belirsizlikler bulunmaktadır. *Lex Cornelia*'da, yeniden, zararın tam karşılığının karşılanması kuralının getirildiğini iddia eden çeşitli

• *Senatus consultum Calvisianum* da, rüşvet ile, zorla, tehdit yoluyla kazanç elde etmeye ilişkin davalarda izlenecek yöntemleri düzenlemiştir. Davalı hakkında idam cezası talep edilmişse, dava olağan şekilde, *quaestio*'ya yönlendirilirdi. Ancak, davalı hakkında idam cezası dışında bir ceza talep ediliyorsa, davanın beş senatörden oluşan özel bir kurul olan *recuperatores* önünde görülmesi gerekirdi. Senatonun, bu küçük sayıdaki jüri üyelerini, davacının iddialarını ortaya koymasından itibaren iki gün içinde oluşturması ve jürinin de, davayı 30 gün içinde karara bağlaması gerekmektedir. Bu yöntem, *lex Acilia*'da düzenlenmiş olan 1 Eylül'den sonra açılan davalara uygulan yöntemlere benzemektedir. Görüldüğü üzere, *senatus consultum Calvisianum* ile, davacı lehine daha az yükümlülükler konmuş ve daha kısa sürede sonuca ulaşılan bir yöntem getirilmişti. Bu amacı gerçekleştirebilmek için, davaya çağırılacak tanıklarda da belli bir kısıtlama yapılmıştı. Davaya, yalnızca İtalya'da hazır bulunan tanıklar çağırılmaktaydı. Tek bir kişinin davacı olduğu durumlarda beş, birden fazla kişinin, bir topluluğun davacı olduğu durumlarda ise on kişi tanık olarak çağırılabilirdi. Tahminen, yargılamanın süratli bir şekilde yapılabilmesi için, senatonun kabul etmesi üzerine, davacı ya da davacıların, iddialarını resmi işleme koyduktukları anda, tanıkların yanlarında getirmeleri gerekmektedir⁹².

• Rüşvet aldığı iddia edilen kişiler hakkındaki davalar zamanaşımına uğramazdı. Ancak, İmparator Dominatus döneminde, rüşvetin takibatı için belirli bir süre dikkate alınmış, bu sürenin dolmasından sonra, herhangi bir takibatın yapılabilmesinin mümkün olmadığı kararlaştırılmıştır. Rüşvet davalarının, daha önce de belirtildiği üzere, ilgili memurun görev süresinin bitimi veya görevi terk etmesinden itibaren bir yıl içinde açılması şarttı. Ancak, böyle bir fail hakkında, hayatta bulunduğu sırada bir dava açılmamış ve bir senelik süre dolmadan ilgili kişi ölmüşse, varislerine karşı dava açılmasında

görüşler bulunmaktadır. Gracchus tarafından benimsenmiş olan zararın iki katının karşılanması kuralının, daha tutucu ve geçmiş kuralları canlandırmaya meyilli olan Sulla tarafından değiştirildiği düşünülse de, bu hususu açıkça ortaya koyan kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bu konuya ilişkin olarak önemli açıklamaları Cicero'nun konuşmalarından elde etmekteyiz. Cicero, M.Ö. 70 yılında, Verres'in yasalara aykırı olarak Sicilya'da 400.000 sesterz topladığını iddia etmiş ve buna karşılık 1 milyon sesterzlik tazminat talep etmiştir. Cic. pro Q. Caecilius 19. 1. Burada Cicero'nun belki de, çok serbestçe konuşarak, aslında 800.000 sesterzlik talebini daha da fazlaştırmış olabileceği düşünülebilir. Hatta, bazı hukukçular *lex Cornelia*'nın zararın 2.5 katına kadar bir miktar talep edilmesini mümkün kıldığını kabul etmektedirler. **Alexander**, s. 528.

⁹² **Alexander**, 529.

herhangi bir yasal engel bulunmamaktaydı. Ancak, davanın, failin ölümünü izleyen bir yıl içinde açılması gerekmekteydi⁹³.

Tahıl dağıtımı ya da binaların onarılması gibi görevlerin gerçekleştirilmesi sırasında, *magistra* rüşvet almışsa ne olacaktır? D. 48. 11. 7'e göre, *Lex Iulia*, normal rüşvet ve ağırlaştırılmış rüşvet şeklinde bir ayırım yapmıştır⁹⁴. Afrika'da valilik görevini yapmış olan Marius Priscus (M.S. 99-100), rüşvet iddiası ile senato önüne getirildiğinde, davanın, az sayıda jüri üyelerinin oluşturduğu *recuperotes* önünde görülmesini istemişti. Oysa, avukatlar Pliny ve tarihçi Tacitus davanın daha geniş kapsamlı olacak şekilde senato üyelerinin önünde görülmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Onlara göre, Priscus'un masum insanları mahkum etmek, hatta ölüm cezasına çarptırmak için rüşvet aldığı şeklindeki çok ağır ithamlar, bu konunun ayrıntılı bir şekilde, sayıca kalabalık jüri üyeleri önünde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktaydı⁹⁵.

Lex Iulia, rüşveti, bir devlet görevlisinin uygunsuz olarak kazanç elde etmesi olarak tanımlamıştır. Ancak yine bu kanun, rüşvetin bazı şekillerine, devlete olan inancı zedelemesi, devletin adını lekelemesinden ötürü ayrı bir önem vermiştir. Buna göre, daha az sayıdaki jüri üyelerinden oluşan ve daha hızlı şekilde karar veren mahkemeler, yalnızca kişilerin uğramış oldukları maddi zararların tazmin edilmesi yönünde kararlar verebilirlerdi. Rüşvetle, zorla kazanç sağlanması için yapılan fiiller, başka bir suçla daha birleşiyorsa, davanın çok sayıda jüri üyesi tarafından, daha uzun sürede, ayrıntılı bir

⁹³ Okandan, (Suç), s. 333.

⁹⁴ D. 48. 11. 7 "*Lex iulia de repetundis praecipit, ne quis ob iudicem arbitrumve dandum mutandum iubendumve ut iudicet: neve ob non dandum non mutandum non iubendum ut iudicet: neve ob hominem in vincula publica coiciendum vinciendum vincirive iubendum exve vincuis dimittendum: neve quis ob hominem condemnandum absolvendumve: neve ob litem aestimandam iudiciumve capitis pecuniaeve faciendum vel non faciendum aliquid acceperit*". *Lex iulia de repetundis* kanunu şöyle buyurmuştur: Hiç kimse, bir kararın verilmesi, hükmün elde edilmesi, ya da fikrinin değiştirilmesi yönünde ikna edilmesi için ya da bir kararı vermesinin engellenmesi, bir kimsenin hapisaneye konulması veya zincirlenmesi, mahkum ettirilmesi, beraat ettirilmesi, idam cezasına ya da para cezasına çarptırılması için herhangi bir şey alamaz.

⁹⁵ *Senatus*, Priscus'un az sayıda jüri üyelerinin önünde yargılanabileceğini kabul etmekle birlikte, söz konusu iddiaların son derece ciddi bir şekilde, tüm ayrıntıları ile incelenmesi gerektiğine karar vermiştir. Sonuçta Priscus suçlu bulunmuş ve devlet hazinesine ödeyeceği bir miktar paranın yanısıra, sürgüne gönderilmekle de cezalandırılmıştır. **Robinson** O. F.: *The Criminal Law of Ancient Rome*, Phoenix, 1996, s. 172.

biçimde incelenmesi gerekmektedir. Bu şekildeki yargılamalar sonucunda verilen mahkumiyet kararları, belli bir miktarda para ödenmesinin yanı sıra *capitis deminutio* denilen başın eksilmesi ya da statünün kaybedilmesi sonuçlarını doğurabilirdi⁹⁶.

Senatus consultum Calvisianum, imparatorluk döneminin bakış açısıyla, Cumhuriyet dönemi düzenlemelerinin yorumlanmasındaki zorlukları yansıtmaktadır. Bu zorluklara, Cumhuriyet dönemi Ceza kanunlarının çoğunun, imparatorluk dönemindeki uygulamalarında rastlanılmaktaydı. İmparatorluk döneminde senatonun hem idari, hem de yargısal faaliyetleri bulunmakla birlikte, bu alanlarda, her alanda olduğu gibi esas yetkili imparatordu. Macer, M.Ö. 3. yüzyılda, senatonun rüşvet davalarında, *extra ordinem* usulüyle yargılama yaparak, suçun ağırlığına göre, ilgiliyi sürgüne ya da daha ağır bir cezaya çarptırabilme yetkisinin bulunduğunu belirtmiştir⁹⁷.

b. Rüşvet Davalarında Davacıların Zararlarının Karşlanması

Roma hukukunda rüşvet davalarında davacıların zararların karşılanması şekli açısından, davada uygulanmış olan ilgili kanunun bir ceza kanunu mu, yoksa özel hukuk kanunu mu olduğunun belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu konuya ilişkin olarak iki soruya cevap verilmesi gerekmektedir. İlk olarak, tazmin edilecek olan zararlar, yalnızca parasal zararlar mıydı? Ve ikinci olarak da, zararın iki katının tazmin edildiği durumlarda, tazminat olarak ödenen miktarın tamamı, davacıya mı verilmekte, yoksa bu miktardan bir kısmı da devlet hazinesine bırakılmakta mıydı?

Rüşvet davalarında kullanılan *formula*'da kural olarak, "*pecunias repetere*" ifadesi kullanılmaktaydı. Bu ifadenin anlamı "paraların aranması"dır. Buradan, rüşvet davalarında yalnızca zorla alınmış olan paranın ya da malın parasal değerinin geri verilmesinin sağlanacağı anlaşılabilir. Söz konusu kural, *formula* yargılamasının "mahkumiyet kararının mutlaka belli miktarda paraya ilişkin olması" prensibi ile de uyumludur⁹⁸. İkinci sorunun yanıtına gelince; kural olarak Roma hukukuna göre, dava sonunda mahkum edilen davalının ödemesi gereken miktar, davacı tarafından alınır. Bu sonucu, *lex Acilia*'da kullanılan ifadelerden çıkarmak mümkündür. Bir rüşvet davasında görevli olan jüri üyelerinin görevleri yalnızca, davanın konusu olan

⁹⁶ Robinson, s. 173.

⁹⁷ D. 48. 11. 7. 3.

⁹⁸ D. 4. 48.

malın parasal değerini ölçmek değil, aynı zamanda davacının uğramış olduğu maddi zararları ve yoksun kaldığı karı da hesaplamaktır⁹⁹. Ayrıca, *lex Acilia*'nın kabulünden sonraki ilk yıllarda, jüri üyelerinin suçun işlendiği tarihe de çok dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu tarih, zararın aynı miktarla mı, yoksa iki katıyla mı cezalandırılacağı hususunda önem taşımaktaydı. Davalı, davacının uğradığı zararın iki katını ödemeye mahkum edilmişse ve bu miktarın tamamını davacı alacaksa, davacının dava sonucunda belli bir kazanç sağlaması söz konusu olurdu. Ancak burada, davacının dava süresince, yaşadığı eyaletten Roma'ya gelmesi ve bu arada kaldığı sürece belli masraflar yaptığını da, gözardı etmemek gerekir.

Rüşvete ilişkin davalarda, davalının ödemeye mahkum edildiği miktarın belli bir kısmının devlet hazinesine verileceği düşünülebilirse de, *lex Acilia*'da bu husus açıkça belirtilmemiştir. *Lex Acilia*'ya göre, dava sonunda jüri üyeleri, mahkum edilmiş olan davalının mahkumiyet miktarını (yasal duruma göre zararın aynısını ya da iki mislini) belirlerdi. Davalı tarafından, mahkumiyet miktarının tamamı devlet hazinesine ödenirdi. Söz konusu miktar,

⁹⁹ Zararın hesaplanması, bazı durumlarda oldukça güç olmaktadır. Örneğin Verres'in haksız kazanç elde ettiğine ilişkin davada, jüri üyelerinin dava konusu olan heykellerin, resimlerin değerlerini tam olarak saptamaları ve bunların kaybindan uğranılan zararların değerlendirilmesini ortaya koymaları gerekmektedir ki, bu iş oldukça karmaşıktır. Cicero in Verrem 5. 4'deki konuşmalarında, öncelikle Verres'in iyi bir askeri komutan olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Cicero, Verres'i askerlikten uzak bir insan olmakla, bunun yerine başkalarının mallarına el uzatan bir kişi olmakla suçlamaktadır. Cicero'nun iddialarına göre, Verres'in sanat eserleri toplama hususunda bir tutkusu bulunmaktaydı. Ancak bu tutkusunu tatmin ederken, Verres ya başkalarının mallarına el koyuyor, ya da bu değerli eserlerine karşılık olarak çok cüz'i miktarlar ödüyordu. Cicero'nun iddialarının ve dolayısıyla da davanın temel çıkış noktasını bu sanat eserlerine ödenen gerçek değerinin altındaki "para" oluşturmaktaydı. Yani Verres'in sanat eserlerine çok az bir miktarda para ödeyerek, haksız bir kazanç elde ettiği düşünülmekteydi. Verres'in savunması ise, söz konusu sanat eserlerinin değerlerine ilişkin olarak "pazarlık" yaptığına dayanmaktaydı (Cic. Verrem 4. 8) ve Verres bu savunmayı davanın görülmesi sırasında pek çok kere yinelemişti. Cicero'ya göre, Verres'in gerçek anlamıyla bir pazarlık yaptığı iddiasını gerçeği yansıtmamaktaydı (Cic. Verrem 4. 134). Davacıların uğramış oldukları zararlar, malın gerçek piyasa değeri ile satılmış olduğu değer arasındaki farktır. Cicero'nun bu miktarın hesaplayabilmeleri için jüri üyelerine tavsiye ettiği yöntem ise belirsizdir. Söz konusu değerlendirmenin yapılabilmesi için, öncelikle Verres'in, herbir sanat eseri için ne kadar ödediğinin kesin olarak bilinmesi şarttır. Ancak bunun ispatlanabilmesi çok zordur. Çünkü Verres ilgili kayıtları tutmamıştır (Cic. Verrem 4. 36). Jüri üyelerinin hem ödenen miktarı, hem de eserlerin gerçek değerlerini tam olarak ortaya koymaları gerekir. **Mattingly** H. B.: "The Extortion Law of the Servilius Glaucia", *The Classical Quarterly*, New Series, V. 25, N. 2, 1975, s. 255 vd.

devlet hazinesi tarafından, davacıya verilirdi. Beş yıllık süre içinde talep edilmeyen alacaklar, temelli olarak devlet hazinesine kalırdı. *Lex Acilia*'ya göre, mahkum olan kimse, devleti değil, kişiyi tazmin eder. Çünkü Roma hukukundaki bakış açısına göre, zarar gören devlet değil, kişidir. Bu bakış açısı doğrultusunda, *lex Acilia*'nın Cezadan çok, Özel hukuk karakterli bir kanun olduğunu da düşünülebilir.

Bir rüşvet davasında mahkum edilmiş suçlunun, mahkumiyetinin yerine getiriliş şekli, Roma'luların adalet anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Rüşvete ilişkin ceza davaları ile hukuk davalarında izlenen yöntemler, birbirinden farklıdır. Buna göre, bir hukuk davasında, aşağı sınıfa mensup olan davacılar, güçlü ve zengin bir Roma devlet adamını mahkum ettirmişlerse, devletten herhangi bir ödül alamazlardı¹⁰⁰. Tam tersine, eğer jüri üyeleri, *Lex Acilia*'ya göre davalıyı haksız bulursa, jüri üyeleri *litis aestimatio*'ya karar verirler, ya da davacı ya da davacıların uğradıkları toplam zararları hesaplayarak, bunu devletin mali işlerine bakan görevli olan *quaestor*'a sunarlardı. Daha sonra mahkemeye başkanlık eden *magistra*'lar, davalıdan bu miktarı karşılayacak şekilde bir güvence vermesini emrederlerdi. Davalı yeterli miktarda güvenceyi mahkemeye sunmazsa, mahkeme tarafından mallarına el konulur ve bunlar satılırdı. Satıştan elde edilen ise, *aerarium* denilen hazineye bırakılırdı¹⁰¹.

Lex Acilia, ayrıca, mahkeme kararının icrası için çeşitli süre sınırlamaları getirmiştir. Dava sonunda, davalı mahkum edilmişse, kararın verilmesinden itibaren üç gün içinde davacıların zararlarının tazmin edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer, güvence olarak ya da el koyma yoluyla toplanan kaynaklar, davacılarının zararlarını tazmin etmeye yeterli olmamaktaysa, *magistra*, davalı için bir ödeme çizelgesi hazırlar ve bu çizelgeyi kamuya duyururdu. *Quaestor* da, belirtilmiş olan aralıklarda ödemenin tahsil edilmesini sağlardı. Davacılara, alacaklarını toplamaları için beş yıllık süreler verilmişti. Bu beş yıllık süreden sonra, alacağı toplanmamış kısımları artık devlete kalırdı¹⁰².

¹⁰⁰ Cumhuriyet dönemi ve İlk imparatorluk döneminin ortalarına kadar, Roma yargılamasında, güçlü bir devlet otoritesi ve buna bağlı olarak, devlet tarafından konmuş şiddetli yaptırımlar bulunmamaktaydı. Kelly J.: Roman Litigation, Oxford, 1966, s. 14.

¹⁰¹ Lintott, s. 143.

¹⁰² Lintott, s. 144.

SONUÇ

Bütün bu açıklamalardan şöyle bir sonuç çıkarmamız mümkündür; Roma hukukunda rüşveti engellemeye yönelik düzenlemelerin, Özel hukuk ya da Ceza hukuku özellikli olduklarını kesin olarak söylememiz mümkün olmakla birlikte, bu konuda açıkça yapabileceğimiz saptama, rüşvet davalarında, devletin oldukça etkin bir konumunun bulunduğudır. Devlet, yalnızca taraflar için adaleti sağlamayı hedefleyen bir hakem olarak davranmak yerine, yargılamanın ve gerekli ise cezanın infazını sağlayan bir temsilci olarak hareket ederek, toplumu bu şekilde bir ahlaksızlıktan, yozlaşmadan kurtarmaya çalışırdı. Roma hukukunun özellikle ilk dönemlerinde, devlet pek çok davada, sıklıkla rastlanıldığı üzere, yalnızca taraflar arasındaki uzlaşmayı sağlayan bir çeşit hakem gibi hareket etmekteydi. Oysa rüşvet davalarında, bunun yerine, mahkum edilenin cezalandırılmasında bir çıkarı varmışçasına davrandığı gözlenmektedir. Rüşveti engellemeye yönelik düzenlemeler, Roma hukukunda, cezaî ve tazmin edici özellikler taşıyan kuralların rahatlıkla aynı kanunda bulunabileceğinin tipik birer örnekleridir.

K a y n a k ç a

- Alexander** C. M.: "Compensation in a Roman Criminal Law", Illinois Law Review, 1984.
- Badian** E.: Roman Imperialism in the Late Republic, Cornell 1971.
- Berger** A.: Encyclopedic Dictionary of Roman Law, Philadelphia 1953.
- Bilge** N.: Hukuk Başlangıcı, Gözden Geçirilmiş 14. B., Ankara 2000.
- Buckland** W. W.: Elementary Principles of Roman Private, Cambridge 1912.
- Demren-Dönmez** B.: Ceza Muhakemesinde Çapraz Sorgu, Ankara 2007.
- Erdoğan** B.: Roma Borçlar Hukuku Dersleri, İstanbul 2005.
- Esener** T.: Hukuk Başlangıcı, Genel Hukuk Bilgisi, 4. B., İstanbul 2001.
- Ferguson** M. C. "A Day in Court in Justinia's Rome: Some Problems of Evidence, Proof and Justice in Roman Law", Iowa Law Review, V. 46, 1961.
- Ferguson** W. S.: "The Lex Calpurnia of 149 B.C", V. 11, 1921.
- Goudy** H.: "Capitis Deminutio in Roman Law", The Juridical Review, V. 9, 1897.
- Harries** J.: Law and Crime in the Roman World, Cambridge 2007.
- Hunter** W. A.: Introduction to Roman Law, New Ed. by A. F. Murison, London 1921.
- Hunter** W. A.: Roman Law in the Order of a Code, 4. Ed., London 1903.
- Jolowicz** H. F.: Historical Introduction to the Study of Roman Law, Cambridge 1952.
- Jones** A. H. M.: The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate, with a Preface by J. Crook, Oxford 1972.
- Karadeniz-Çelebican** Ö.: Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar- Genel Kavramlar- Kişiler Hukuku- Hakların Korunması, Yeni Medeni Kanun'a Uyarlanmış, 12. B., Ankara 2006.
- Kelly** J. M.: Roman Litigation, Oxford 1966.
- Keyman** S.: Hukuka Giriş, Ankara 2000.

- Koschaker P./Ayiter K.:** Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 2993.
- Kunkel W.:** An Introduction to Roman Legal and Constitutional History, Transl. by J. M. Kelly, Oxford 1973.
- Küçükgüngör E.:** “Roma Özel Hukuku’nda Delil ve İspat”, Prof. Dr. Ali Bozer’e Armağan, BATİDER, Ankara 1998.
- Lawson F. H.:** Negligence in the Civil Law, Oxford 1955.
- Levy E.:** “Statute and Judge in Roman Criminal Law”, Washington Law Review, V. 13, N. 4, 1938.
- Lintott D.:** “The Leges de Repetundis and Associate Measures under the Republic”, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Röm. Abteilung, 1981.
- Mackenzie I.:** Studies in Roman Law with Comparative Views of the Laws of France, England & Scotland, Edinburgh 1862.
- Marshall T. W.:** “The Punishment of Crime under Roman Empire”, Law Mag. Review, V. 23, 1897-1898.
- Mattingly H. B.:** “The Extortion Law of the Servilius Glaucia”, The Classical Quarterly, New Series, V. 25, N. 2, 1975.
- Merryman J. H.:** The Civil Law Tradition: An Introduction to the Legal Systems of Western Europe and Latin America, 2. Ed., Stanford 1985.
- Oğuzman M. K.:** Medeni Hukuk Dersleri, Giriş, Kaynaklar, Temel Kavramlar, İstanbul 1994.
- Oğuzoğlu C.:** Roma Hukuku, Ankara 1959.
- Okandan R. G.:** Roma Amme Hukuku, İstanbul 1944.
- Okandan R. G.:** “Romalıların Suç Telakki Ettikleri Fiiller ve Bunlara Terettüp Eyleyen Cezalar”, Tahir Taner’e Armağan, İstanbul 1956.
- Rado T.:** Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku, İstanbul 2001.
- Richardson J. S.:** “The Purpose of the Lex Calpurnia de Repetundis” The Journal of Roman Studies, V. 77, 1987.
- Robinson O. F.:** The Criminal Law of Ancient Rome, Phoenix 1996.
- Schisas M. P.:** Offences Against the State in Roman Law, London 1926.

- Schulz F.:** The Principles of Roman Law, Oxford 1967.
- Schwarz A.:** Medeni Hukuka Giriş, Çev. H. V. Velidedeoğlu, İstanbul 1946.
- Scullard H. H.:** From the Gracchi to Nero, A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68, 5. Ed., Routledge, 1982.
- Sherwin-White A. N.:** “The Date of the Lex Repetundarum and its Consequences”, Journal of Roman Study, V. 7, 1972.
- Sherwin-White A. N.:** “The Lex Repetundarum and the Political Ideas of Gaius Gracchus”, Journal of Roman Study, V. 18, 1982.
- Strachan-Davidson J. L.:** Problems of the Roman Criminal Law, V. 1-2, Oxford 1912.
- Sungurtekin-Özkan M./Türkoğlu-Özdemir G.:** Roma Hukukundan Günümüze Medeni Yargılamanın Esasları, Ankara 2008.
- Tahiroğlu B.:** Roma Borçlar Hukuku, İstanbul 2000.
- Tahiroğlu B.:** Roma Hukukunda *Iniuria*, İstanbul 1969.
- Türkoğlu-Özdemir G.:** Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik), Ankara 2008.
- Umur Z.:** Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar- Umumi Mefhumlar- Hakların Himayesi, İstanbul 1974.
- Umur Z.:** Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1975.
- Watson A.:** The Law of Obligations in the Later Roman Republic, Oxford 1965.
- Watson A.:** The Law of Persons in the Later Roman Republic, Oxford, 1967,
- Watson A.:** The Spirit of Roman Law, Georgia 1995.
- Wilinski A.:** “Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı”, Çev. B. Erdoğan, DÜHFD., S. 1, Y. 1983.
- Venturini C.:** Studi sul Crimen Repetundarum nell’Eta Republican, Milano 1979.
- Villey M.:** Roma Hukuku Güncelliği, Türkçesi: B. Tahiroğlu, İstanbul 2000.
- Ancient Roman Statutes Transl. by A. Johnson/P. Coleman-Norton/F. Bourne, 1961.
- A Dictionary of Greek and Roman Antiquities by J. Murray, London 1875.